

**Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Kommunikáció PhD Program**

MESTER TIBOR

Hálózati közösségek etnográfiaja: megközelítések és elemzési példák

A PhD értekezés tézisei

Konzulens: Horányi Özséb, CSc., egyetemi tanár

2010

BEVEZETÉS

Az értekezés a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek¹ etnográfiai jellegű vizsgálatának tapasztalatait és további kutatási lehetőségeit kívánja bemutatni. Amellett szándékozom érvelni, hogy a kultúraalapú megközelítés és az etnográfiai személet fontos adalékokkal szolgálhat az új infokommunikációs technológiák széleskörű elterjedése nyomán létrejövő kulturális-társadalmi változásokkal kapcsolatban. A bemutatásra kerülő kutatási programnak nem célja, hogy a ma még csak bizonytalan kontúrokkal rendelkező „információs társadalom” kulturális vizsgálatának általános kereteit lefedesse, ugyanakkor nem pusztán egyes konkrét technológiák használati mintázatait kívánja leírni. Elsősorban a mindennapokban megfigyelhető kollektív kulturális gyakorlatok értelmezésével foglalkozik, annak tudatában, hogy ez a törekvés saját belső korlátaiból fakadóan is csak részleges lehet. A különböző lokális vizsgálatok mozaikszerű darabjainak egymás mellé illesztése ehhez nem elegendő a teljes kép megformálásához, ellenben lehetőséget teremt arra, hogy a jelenségek leírásához használt fogalmaink készletét alaposabban megvizsgálhassuk.

Mindenekelőtt azt szükséges tisztázni, hogy mi teszi aktuálissá és relevánssá ezt a témaválasztást általában a kommunikációtudomány szempontjából, mennyiben tűnik hasznosnak vagy éppen elengedhetetlennek a technológiával és annak használatával való foglalatalkodás. A kommunikációtudomány egy olyan tagolt, számos elméleti megközelítést és kutatási programot felölelő tudományterület, melynek, minként arra a tudományfilozófus oly magától értetődően rámutat (Ropolyi 2006: 116-117), nincsenek „bevett nézetei”, általánosan alkalmazható elméleti és fogalmi keretei, ehelyett a külső tekintet számára egymással versengő modellek és teóriák, elmosódó kontúrokkal rendelkező problématerületek rendezetlen halmazaként tűnik fel. Egy olyan multidiszciplináris vállalkozásról kell számot adnunk, amely közös téma (a kommunikációs jelenségszféra) mentén integrál többé-kevésbé autonóm, különböző hagyományokba illeszkedő megközelítéseket és elemzési gyakorlatokat.

A kommunikációtudományt téma- és problématerületei felől definiálva azt láthatjuk, hogy a kommunikációs helyzetek és scenáriók bemutatását célzó modellek készítése, illetve a kommunikációs folyamatokban szerepet játszó technológiai eszközök szerepét és jelentőségét bemutató két hagyomány hosszú ideig egymástól függetlenül fejlődött. A klasszikus kommunikációelméletek kiindulópontjával általában a dialógus modell szolgált, amely a kétszereplős (a feladó és vevő közötti) üzenetváltást helyezte a középpontba. A személyközi kommunikáción túlmutató jelenségeket elemző elgondolások, így a különböző tömegkommunikációs teóriák gyakran ugyanezen értelmezési keret fogalmait (üzenet, kód, kontextus stb.), építették magukba, illetve értelmezték újra a jelenségek egy másik szintjén; az alkalmazott kommunikációs technológia azonban néhány esettől eltekintve nem képezte az elméletek szerves részét.

A jóval egységesebbnek tekinthető médiaelméleti tradíció kiindulópontját ezzel szemben éppen a kommunikációs eszközök és technológiák képezik, melyek maguk is alkotórészei a társadalmi környezetnek. Kiinduló tézise szerint az új eszközök megjelenése alapvetően formálja

¹ A hálózati közösségek (network communities) kifejezés alatt olyan online szerveződő csoportokat értek, amelyek kialakulásuk módja, működésük jellemzői, a tagok közötti kapcsolat dinamikája alapján alapvetően új típusú közösségformaként értelmezhetők. A kifejezést olyan terminusként kívánom használni, ami számos különböző okból és motivációból létrejött közösségszerveződési formát kapcsol egybe a közös tulajdonságok laza hálózata segítségével, azaz egyes elemeit nem meghatározó jellemzők, hanem a családi hasonlóság köti össze. Kialakulásuk lehetőségét és értelmezésének szélesebb kontextusát a hálózati kommunikáció jelenségszférája szolgáltatja.

át a társas viszonyokat és interakciós mintákat. Harold Innis (2002) szerint a kommunikációs forradalmak nem pusztán az eszközkészlet megújulását hozzák magukkal, a technológiai újdonságok átszervezik az érdeklődési területeinket (amiről gondolkodunk), módosítják szimbólumaink jellegét (ahogyan gondolkodunk), végül meghatározzák társadalmunk sajátosságait (a közeget, ahol gondolatainkat kifejtjük). Marshall McLuhan (2001) a különböző médiumokat az érzékszervek meghosszabbításaként értelmezi, és a tapasztalatok átalakulása nyomán létrejövő különböző gondolkodási és kommunikációs formák kifejlődéséről beszél. A torontói iskola médiaelméletének vannak vitathatatlan érdemei, hogy a nagy civilizációs korszakok (a szóbeliség, az írásbeliség/nyomtatás és az elektronikus médiumok) és a közöttük levő átmenetek leírásával megteremtí a kommunikációs technológiák történetéről és hatásáról szóló tudományos diskurzust. Ugyanakkor a médiateoretikusok által alkalmazott makroperspektíva a mindennapi társas kommunikáció esetében túlságosan absztrakt és nehézkes. A második generációs médiaelméletek (Meyrowitz 2003) épp ezért igyekeznek a kommunikációelmélet egyes elgondolásait (főként a szociálpszichológia eredményeit) integrálni, az elemzés fókuszába pedig a csoport és az egyén kapcsolata, valamint a társadalmi tapasztalatok mediatizált jellege kerül.

A nyílt számítógépes hálózatok megjelenésével képlékennyé válnak a kommunikációs modellek korábban jól elkülöníthetőnek vélt kategóriái, így a személyes, a közvetett és a mediatizált kommunikáció közötti jól artikulált különbségek, egyúttal a kommunikációs helyzeteket meghatározó térbeli és időbeli feltételrendszerek veszítenek jelentőségükből. Megváltozott a kommunikációs tartalmak struktúrája, megjelent a hipertextualitás (és a hipermedialitás) újfajta tartalomszervezési lehetősége, az elektronikus kommunikáció másodlagos szóbelisége (ami Ongnál még a hallható szó visszatérése) újszerű, írásos változatokkal gazdagodott (Nyíri 1999). A digitalizációval átalakultak a kulturális termelés korábbi intézményes keretei, megváltozott a tudás, információ, médiatermékek, műalkotások és dokumentumok előállítás és disztribúciója (Manovich 2007), átalakult a szerző és alkotás tulajdonlásra épülő viszonya (Lessig 2005), valamint kihívások érték a kollektív emlékezetet hordozó intézményeket és a hagyományozás eszközeit (György 2002). A technológia használata és a felbukkanó új kommunikációs helyzetek kezelése másfajta előzetes feltételeket (hozzáférést, felkészültséget és befogadói attitűdöket) kívánt meg a résztvevők részéről (Horányi 1997), mint ami a személyes kommunikációt és a tömegmédiumokat jellemezte. Ezek a fejlemények teszik indokolttá egy új fogalom, a hálózati kommunikáció bevezetését, amely nem csupán az egyes involvált eszközökhöz és technológiákhoz kapcsolódik, hanem ahhoz az új kommunikációs térhez (Szakadát 2006), ami a különböző platformokon keresztül létrejön.

A hálózati kommunikáció (*network communication*) terminus a számítógépes hálózatokon létrejövő új interakciós mintákhoz, szolgáltatásokhoz, mediális formákhoz kapcsolódó kommunikatív karakterű jelenség-együttes leírására szolgál.² Egyes jellegzetességeiben osztozik a hagyományos tömegkommunikációs médiumokkal (egy időben sokak számára elérhető), eközben azonban más kommunikációs szituációkat is lehetővé tesz (a személyközi, csoport, nyilvános kommunikáció scénárióit), de radikálisan eltérő tulajdonságokkal is rendelkezik (az interaktivitás magas foka, a térbeli korlátok elhanyagolható szerepe, az információáramlás lehetséges irányainak összetettsége) (van Dijk 1999). A hálózati kommunikáció vizsgálata nem szűkíthető le a különböző platformokon létrejövő kommunikációs folyamat tanulmányozására,

² Amint azt a kommunikációval és az információ-történelemmel foglalkozó kutatók gyakran hangsúlyozzák, a hálózati kommunikáció egyes jellegzetességei megtalálhatók internet előtti technológiákban és intézményi szerveződési mintákban (Z. Karvalics 2004). Az itt tárgyalt problematika kapcsán ugyanakkor eltekinthetünk a történeti aspektustól, mert azok nem játszanak meghatározó szerepet a vizsgált jelenségek elemzésében.

hiszen, mint láttuk, az új technológiák alapvetően átformálják a kommunikációs folyamatok tartalmát és keretfeltételeit.

Mindez összességében azt eredményezi, hogy a kommunikációs teóriák nem tekinthetnek el a technológiai környezet megváltozása kapcsán létrejövő új lehetőségek, kommunikációs helyzetek, kulturális gyakorlatok elemzésétől. A médiaelmélet nézőpontjából pedig nem látszik elegendőnek egy újabb korszak beiktatása a kommunikációs forradalmak sorába, főként azért nem, mert a digitális és interaktív média egyik legfontosabb sajátossága, hogy képes hatékonyan hordozni korábbi mediális formákat és tartalmakat. Az új infokommunikációs technológiák terjedése nyomán létrejövő mediális tapasztalatok és az innovációk társadalmi diffúziója e teóriák újragondolására is sarkalnak.

Úgy gondolom, hogy a kortárs etnográfiai/antropológiai megközelítés (a két kifejezést a továbbiakban szinonimaként használom³) fontos közreműködője egy, az elméleti modellek és fogalmi hálózatok rekonstrukciójára irányuló projektnek, mivel szembesíteni képes a teoretikus absztrakciókat a mindennapi élet gyakorlatával. Megismerési logikája és értelmezési gyakorlata során mindvégig szoros kapcsolatban marad megfigyelt a társas interakció valóságával, a jelenségeket azokban a kontextusokban tárja fel, amelyben létrejönnek. Az etnográfiai megközelítésnek és módszernek vannak nyilvánvaló előnyei: a kutató és a kutatottak közötti kapcsolat közvetlensége, a gyakorlat megfigyelésének lehetősége, a másik megértésének igénye támogatja a kiterjedtebb, a részletekben jobban elmélyülő elemzéseket. Úgy tűnik azonban, hogy ezek az erények nem választhatók el a felmerülő korlátoktól, hiszen a vizsgálatok kisléptékűek, a tapasztalatok nehezebben általánosíthatók, a különböző kutatások eredményei nem összevethetők.

Az etnográfia eredményei a Meyrowitz által javasolt második generációs médiateóriák megalkotásához szükséges empirikus bázis részét képezhetik. Ehhez persze el kell távolodni a médiumok önmagában és önmagáért való tanulmányozásától, attól a szemlélettől, amely absztrakt és formális szempontok szerint differenciálta a mediális formákat. Ezeket a határokat a digitális formátumok kialakulása és a könnyen hozzáférhető manipulációs lehetőségek sokfélesége már erodálta (Manovich 2001). Ennél azonban fontosabb, hogy az új médiumok értelmezése elválaszthatatlan a használat társas aspektusaitól.

AZ ETNOGRÁFIAI TEKINTET ÉS AZ ÚJ TECHNOLÓGIÁK - KIHÍVÁSOK ÉS LEHETŐSÉGEK

Az etnográfiai mint a tudományos megismerés formája sok szállal kapcsolódik a kommunikáció (doktori iskola által is képvisel) szociális-konstruktivista szemléletéhez, amely szerint a humán kommunikáció a hagyományos modellekkel ellentétben nem a szereplők közötti viszonyrendszer leírásán keresztül ragadható meg, hanem mint társadalmi folyamat, amelyet az abban résztvevők szemlélete, attitűdjei, értékei és jelentéstulajdonításai határoznak meg. A társas folyamatként értelmezett kommunikáció aztán számos különböző funkciót valósíthat meg:

³ Nem kívánom elrejtteni saját elkötelezettségeimet, úgy gondolom, hogy a kortárs etnográfia és antropológia különböző hagyományokkal rendelkezik, de hasonló kultúraelméleti koncepcióval, módszertannal és egyre inkább hasonló kutatási tematikák mentén dolgozó területként határozható meg. Az interpretatív és kritikai kultúraelméletek (Marcus-Clifford 1988), illetve a belőlük fakadó elemzési és reprezentációs stratégiák az angolszász kulturális antropológiából érkeznek, ugyanakkor nagyban fedik az európai etnológia vagy a brit gyökerű kritikai kultúrakutatás által képviselt társadalmi jelenségeket leíró és interpretációs törekvéseket. Az etnográfia azért tűnik számos esetben szerencsésebbnek, mert az elmélet helyett az értelmező leírásra helyezi a hangsúlyt.

közösséget teremt, identitásokat fejez ki, intézményeket működtet, normarendszereket jelöl ki, a társas és természeti világról szóló diskurzusokat hoz létre.

A különböző, kommunikációtudomány számára is releváns szociálkonstruktivista elkötelezettségű teóriák (a szimbolikus interakcionizmus, fenomenologikus szociológia, dramatólógia) az etnográfia számára is nagy hatást gyakoroltak. Ennek nyomát, többek között, felfedezhetjük Clifford Geertz (1994), az amerikai kulturális antropológia nemrég elhunyt nagyhatású szerzőjének írásaiban. A geertzi interpretatív antropológia a kulturális jelenségek lokális kontextusba ágyazott sűrű leírására épül, melynek során a kutató feltárja azokat a jelentéseket, amelyek a vizsgált közösség tagjai számára fontosak. A kutató célja, hogy „a bennszülött szemszögéből” láttassa a világot, megmutassa, hogy a másik kultúrában mi számít magától értetődőnek, helyes vagy helytelenítendő cselekedetnek, figyelemre méltónak vagy lényegtelennek. Egyszerre irányul a világról alkotott modellek (*models of reality*) és az azokat működtető motivációs rendszerek (*models for reality*) megismerésére. Ennek eszköze a sűrű leírás, elsődleges tárgyait pedig a Másik (azaz nem nyugati) kultúra szimbolikus szerveződő rendszerei képezik, azonban számos sikeres kísérlet igazolja, hogy a megközelítés alkalmas a saját kultúrában belüli kölcsönösen birtokolt értelmezések feltárására is.⁴ A jelentéstulajdonítási aktusok és értelmezési gyakorlatok középpontba helyezése Geertz esetében tulajdonképpen a társas kommunikáció partikuláris, egyedi esetekre és lokális kontextusokra összpontosító vizsgálatát jelenti.

Az interpretatív elmélet és a körülötte zajló viták másik fontos hozadéka, hogy újraértelmezte az antropológia célját és a kutató feladatát. Geertz szerint a kultúra, mint entitás csupán az etnográfiai szövegben jön létre, mely a kultúra (az illékony társas gyakorlatok) újírásának tekinthető. Az etnográfiai szöveg által *reprezentált* kultúra a valóság egy lehetséges interpretációja csupán, amit befolyásol a kutató személyes élettörténete, elméleti elkötelezettsége, szövegalkotói készségei, az általa használt tudományos beszédmód poétikája és politikája.⁵ Mindennek következtében az értelmezés részleges, befejezetlen, szubjektív és a szerzőiség jellemzi (Clifford 1999).

Az etnográfia szövegek egy másik gyakran bírált aspektusára is fel kell hívni a figyelmet: az ezekben található leírások és elbeszélések gyakran epizódyszerűek és anekdotikusak. Nem csupán a narratív valóságteremtés szükségszerű retorikai eszközeiről van szó, az érvelés alapját éppen ezek a történetek és a hozzájuk fűzött magyarázatok képezik (Atkinson 1990). Az íráskor hitelessége azon a szerző és olvasó közötti megállapodáson nyugszik, hogy az idézett példák, kiragadott beszélgetésrészletek, megjelenített vélemények hitelesen képviselik a tereptapasztalatokat és hűen mutatják be az adott kultúrákat. Ez a dilemma nehezen feloldható, bár különböző írás-stratégiákkal, a vizsgált közösségek tagjainak a kutatásba történő bevonásával csökkenthető az etnográfiai tekintet szelektivitása és torzítása.

A praxis elemzése természetesen távolodást jelent a kultúra önmagában és önmagáért való vizsgálatától, bár a hangsúly a társas gyakorlatok mikroszintű, az egyéni életvilágok, kollektív értelemteremtési folyamatok elemzésére helyeződik, az etnográfus mint kutató egy reflexív

⁴ A saját kultúra vizsgálatának egyik technikája a másság megkonstruálása, azaz a saját kultúra egy részének idegenné tétele a vizsgálat érdekében, ami sokáig jellemezte hálózattal foglalkozó vizsgálatokat is. A mai kultúraelméletek ezzel szemben nem a kultúrák szembeállítására épülnek, sokkal inkább a kultúra folyamatosan változó és diszkurzív jellegét, a jelentések pluralitását hangsúlyozzák.

⁵ Az interpretáció során a kutató értelmezése lehet téves is, ilyen szándékolatlan félreértések szép számmal fellelhetők az antropológiai történetében, de ezeket a téves reprezentációkat Geertz szerint a szakmai közösség kiszűri és érvényesebbre cseréli.

folyamat része. A kutatási téma meghatározása, az alkalmazott metodikák megválasztása, a vizsgálatok kereteinek kijelölése determinálják ez etnográfiai tekintet fókuszát, azaz a kutatói szubjektum nem csak az írásban, hanem már jóval azelőtt megmutatkozik. Az etnográfiai gyakorlat flexibilitása ugyanakkor elősegíti, hogy a kutatás során érzékenyen reagáljunk az általunk vizsgált környezetből érkező reakciókra, ennek megfelelően „újratervezzük”, átfogalmazzuk a kutatás hangsúlyait.

A kulturális jelentések termelésének módja ez elmúlt évszázad során radikálisan megváltozott a társadalmakat összekötő gazdasági folyamatok, a fokozott mobilitás, a migráció és a globális kommunikációs és médiahálózatok kialakulása következményeként. Ezek a folyamatok a transzkulturalitás, a transznacionalitás és a deterritorializáció fogalmaival írhatók le (Appadurai 2008).

A gazdasági globalizáció kulturális következményei között az egyik legfontosabb és legszembeötlőbb a kulturális formák tértől, hagyományoktól, közösségektől független megjelenése. A globális kulturális minták beágyazódnak a helyi társadalmak mindennapi életébe, azaz globálissá válnak, eközben maguk is átalakulnak, módosulnak, a befogadó környezet sajátosságaihoz idomulnak. A karaoke, a gyorsétteremláncok, a televíziós kibeszélőshowk, az egzotikus gyógymódok, a világzene mindenütt fellelhetők, de mégis egészen eltérő szerepeket töltenek be a befogadó társadalmak életében. Ezzel párhuzamosan figyelhető meg a nemzetek és etnikai közösségek hagyományos kereteinek fellazulása, az bennük fellelhető életformák differenciálódása, egységes kultúrájú nemzetállamok helyett különböző hagyományok és kulturális elemek egymás mellett éléséről beszélhetünk a késő modern társadalmak esetében. Ebben a környezetben újfajta identitások, közösségek, társadalmi csoportok jönnek létre, amelyek már nem territoriális egységekhez kötődnek.

A folyamatok eredményeképpen a kultúra hagyományos felfogása megváltozik, már nem beszélhetünk a kultúráról, mint ami egy adott helyen létezik, egy adott közösség hordozza, melyek jelentéseit egy adott nyelv közvetíti, azaz a kultúra modernista felfogása többé nem alkalmazható (Eriksen 2006). A kultúra a kortárs etnográfiai értelmezésben nem homogén egység, jelentések rögzített készlete, hanem a kulturális értelmezések folyamatosan változó diszkurzív rendszere, amelyet egyének, közösségek és intézmények disztributív hálózata termel folyamatosan újjá. Amíg a modernitás előtti társadalmakban a kulturális reprodukció felett az erre szolgáló tradicionális intézmények és helyi autoritások örködtek, addig mára drámai mértékben felértékelődött a különböző médiumok jelentésteremtő és közvetítő szerepe. Éppen ezért a kulturális változás olyan modelljeire van szükség, amelyek egyszerre képesek globális áramlatok megragadására és a lokális folyamatok elemzésére (Hannerz 1992).

Milyen utakat jelölnek ki ezek a megváltozott feltételek a kulturális elemzés számára? Az, hogy a társas valóságot egyre inkább mediatizált élmények formájában tapasztaljuk meg, csak egyik megnyilvánulása a technológia pervazív jelenlétének az életvilágokban. Épp ezért egyre sürgetőbbnek látszik azoknak a határvonalnak a felülvizsgálata, melyekről azt gondoljuk, hogy elválasztják a természetet és a társadalmat, a kultúrát és a technológiát (Latour 1999). Másrészt fel kell deríteni azokat a folyamatokat, melyek révén a média által közvetített látszatból valóság, a technológiák alkalmazásából társas világok jönnek létre. Az előbbi dilemma inkább filozófiainak tűnik, mintsem empirikusnak, az utóbbi esetében viszont, úgy vélem, az etnográfiai gondolkodásmód segíthet egyes kérdések megválaszolásában.

A nyolcvanas évek végén egy új irányzat jelentkezett az amerikai antropológiában, a médiaetnográfia (*media ethnography, anthropology of mass media*). Megszületése abból a felismerésből táplálkozott, hogy a média világszerte olyan mértékben hatja át kortárs kulturális gyakorlatokat, ami nemcsak, hogy azt nem teszi lehetővé, hogy a kutatások során figyelmen kívül hagyják jelenlétét, hanem bizonyos folyamatokban kulcsszerepet játszik. Ortner (1998) kifejezésével élve „média által átvilágított” (*media-saturated*) világban élünk, melyben a média által felkínált reprezentációk és értelmezések végérvényesen egybeolvadnak a valóság egyéni és közösségi tapasztalataival.

A területen zajló vizsgálódások első áttekintését adó írás (Spitulnik 1993) alapján látható, hogy széles területről származnak az irányzatot érő elméleti hatások: a kritikai kultúrakutatás és a médiakutatás imént szóba hozott tradíciói mellett a vizuális médiumokkal, a fogyasztással, urbanizációval, az elmaradott régiók fejlődésével kapcsolatos teóriák is részét képezik a terület tudományos kontextusának. Néhány fontosabb, a kutatói érdeklődést jellemző csomópont is kirajzolódik ebből az áttekintésből (a „bennszülött” médiarecepció és a lokális médiatermékek kulturális sajátosságai, média és a társadalmi mozgalmak kapcsolata, globális média politikája), a leghangsúlyosabb a tömegmédiá és társadalmi változás kapcsolata. Bár ebben az áttekintésben Spitulnik még csak utal erre a lehetséges irányra, valójában az első internettel kapcsolatos esettanulmányok már ekkor nyilvánosságot kapnak, és a kilencvenes években kiberantropológiának (*cyberanthropology*) nevezett terület máig a médiaetnográfia címszó alá rendelődik.

Ez tulajdonképpen érthető, hiszen sok rokon szál köti össze a hagyományos és az új médiumokat kutató antropológusok munkáját. Közös a technológiához való hozzáállásuk, melynek világát nem a kultúrával szemben, vagy annak egy elkülönült tartományaként határozzák meg, hanem annak szerves részeként, amelynek hatása az élet szinte minden szférájában tetten érhető. A média aktívan formálja a társadalmi diskurzusok különböző szintjeit és színtereit (a hétköznapi utcai csevegéstől a tudományos konferenciák előadásaiig), ezeknek a hatásoknak a felismerése és felderítése egyaránt része a „rég” és az „új” médiaetnográfiának.

A kutatók hasonló módon szemlélik a társadalmi változásokat, mivel az új kulturális minták elterjedését elsősorban nem az újító elitek, hanem az azokat birtokba vevő közösségek szemszögéből kívánják értelmezni. Az etnográfiai megközelítésből fakadóan a változások értelmezése általában a helyi kontextusokban zajlik, de az interpretáció során fontosak lehetnek az esetleges globális párhuzamok, azaz lehetséges ez eltérő terepeken szerzett tapasztalatok párhuzamos feltárása (*multi-sited ethnography*) (Marcus 1995).

Osztoznak abban a törekvésben is, hogy a folyamatokat a maguk „természetes” közegében, a mindennapi társas kapcsolatok világában figyeljék meg. Ráadásul mindkét esetben releváns, hogy a kutatók és kutatók igen gyakran ugyanazokban a technológiai és mediális környezetekben élik a mindennapjaikat, ugyanazoknak a médiatermékeknek és hálózati szolgáltatásoknak a fogyasztói. Mindez egyrészt egy csapásra elavulttá teszi a jól körülírható „másság” felmutatására építő reprezentációs stratégiákat, másrészt viszont utakat nyithat egy interaktívabb, dialógusra építő kutatási gyakorlat kialakulásához (Markham 2004).

A távolabbi jövőben az új és a hagyományos médiaformák közötti különbségek vélhetően jelentőségüket veszítik, ezzel együtt e jelzők használata feleslegessé válik. Ma még azonban az elnevezések fontos jelentőséggel bírhatnak, éppen ezért tartottam szükségnek a hálózati közösségek etnográfiája kifejezés bevezetését, amivel pontosítani szeretném az ebben az írásban

vizsgált jelenségek körét. Az elnevezés megválasztásában fontos szerepet játszott, hogy egyszerre szeretnék beszámolni azokról a különböző irányú törekvésekről, amelyek különböző elnevezések formájában jelentek meg az elmúlt nagyjából másfél évtizedben (kiberantropológia, internet etnográfia, virtuális etnográfia, online etnográfia) elsősorban az angolszász tudományos közéletben (az alkalmi konferenciáktól az egyetemi kurzusokon át a tudományos társaságokig). Természetesen kényelmes (és a jelenlegi zűrzavaros állapotnál mindenképpen hasznosabb) lett volna ezek egyikét adaptálni a magyar nyelvterületre, de úgy érzem, hogy mindegyikkel kapcsolatban komoly ellenvetések hozhatók fel.

A hálózati közösségek etnográfiája elsősorban kutatási programként határozható meg, amelyek célja, hogy a közösségszerveződés új mintázatait elemezze és azokat saját kontextusukban (hétköznapi gyakorlatukhoz szorosan kötődve) értelmezze. Fontos alapelve, hogy a jelenségeket émikusan, azaz a vizsgált közösségek tagjai által használt beszédmódok (érvelési stratégiák, belső értelmezések, szerep- és identitáskonstrukciók) segítségével mutassa be. Miközben e bemutatásmód nem jól behatárolt hipotézisek mentén halad, azaz nem bizonyos elméleti pozíciók megerősítésre vagy cáfolására törekszik, természetesen hiba lenne az ezekkel kapcsolatos reflexió hiánya. Ez az általam képviselt felfogás szerint az elméleti elgondolások elsősorban instrumentálisan értelmezhetők, azaz a teóriákból mindössze annyit kívánnak kölcsönvenni, ami közvetlenül felhasználható az értelmezésben. Másként fogalmazva, az elméletek a kiindulópontot jelentenek egyes jelenségek kontextualizálásban, nem pedig a célt.

ELŐZMÉNYEK, KUTATÁSI STRATÉGIÁK ÉS MÓDSZEREK

A hálózati kommunikáció jelenségeinek társadalomtudományos jellegű vizsgálata nagyjából egyidős a szélesebb nyilvánosság számára elérhető számítógépes hálózatokkal, azaz a már nem csak az akadémiai és üzleti felhasználók számára hozzáférhető internet kezdeteivel. A nyolcvanas évek közepén kezdenek szaporodni a publikációk a számítógép által közvetített kommunikáció és az elektronikus eszközökkel támogatott csoportmunka témájával kapcsolatban. A kilencvenes elején jelenik meg a hálózathasználat jelenségeit és jelentőségét értelmező első, multidiszciplináris konferenciakötet (Benedikt 1991), és az elsősorban a kommunikációkutatás és a szociálpszichológia felől közelítő vizsgálatokat rendező áttekintés (Sproull – Kiesler 1991).

Az első évtizedet a kutatók technooptimizmusa mellett egyfajta tudományközöttség jellemezte, a jelenségek értelmezésére szolgáló teóriák olyan különböző területekről érkeztek, mint a filozófia, az irodalomelmélet, az informatika, a személyiségpszichológia vagy a gender teóriák. A kilencvenes évek második felétől azonban a társadalomtudományi elemzés szempontjai kezdenek előtérbe kerülni. Ez tetten érhető abban, hogy megváltozott az írásk hangvétele, a még mindig eléggé eklektikus felépítésű kötetek (Featherstone – Burrows 1995, Shields 1996, Jones 1997) most már inkább szűkítik, pontosítják, metszegetik a kiberteróriák túlbujánzó és gyakran túlzott általánosításba torkoló téziseit és következtetéseit.⁶ Egyre gyakrabban merül fel a szisztematikus empirikus adatgyűjtés iránti igény, a kutatók módszertani eszköztárának megszokott elemeivé válik a konverzáció analízis, a társas hálózatok vizsgálata és nem utolsósorban az etnográfiai mintákat követő módszertan. A nagy mintán végzett szociológiai vizsgálatok és statisztikai elemzések az ezredfordulóra válnak megszokottá, ami már az internet tömeges médiummá válásának, illetve a felmerülő iparági és kormányzati igényeknek köszönhető. Az új kommunikációs technológiák társadalmi hatásának vizsgálata számára

⁶ A korai kiberdiskurzusok technológiai optimizmusának kortárs bírálatairól jó áttekintést ad a *Buldózer* médiaelméleti antológia (Sugár (1997)).

azonban még ekkor sem állnak rendelkezésre kész értelmezési keretek, pontosabban, amikor egy ilyen látszólag egységes keret megjelenik, akkor sem válik közvetlenül felhasználóvá.

Az itt is tárgyalt, kifejezetten etnografikus megközelítést alkalmazó monográfiák 1998 és 2000 között látnak napvilágot, de mindmáig hiányzik egy, a téma összes aspektusát tárgyaló összegzés, ami jelzi, hogy a terület nem intézményesült megfelelően az utóbbi évtizedben. Az intézményülésen elsősorban a problémaorientált tanszékek és képzési programok, a saját önálló periodika hiányát kell megemlíteni. Kissé leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a hálózati kommunikációval foglalkozó etnográfusok különböző társaságok médiaetnográfiai szekcióiban munkálkodnak, más tudományterületek képviselőivel közösen adnak elő konferenciákon, változatos tematikájú folyóiratokban adnak közre tanulmányokat és elemzéseket. Az első monográfiákon túl az ezredforduló környékén számos olyan munka (olvasókönyvek és tanulmánykötetek) jelent meg, melyek az etnográfiai szemléletet számára is fontosak (Wallace 2002, Jones 1998, Jones 1999, Bell 2001) de még mindig hiányozik a kifejezetten etnográfiai szempontjából született, oktatásban is felhasználható áttekintés.

A továbbiakban három olyan empirikus megközelítést különítek el, ami napjainkban meghatározó a hálózati kommunikáció etnográfiai kutatásában, illetve ezek segítségével szemléltetem az új technológiák kultúra alapú vizsgálatában alkalmazható módszertani eszközöket.

A médiaetnográfiai megközelítés

Az első az online etnográfia a hagyományos médiaetnográfia keretei közé helyezi, azt vizsgálja, hogy milyen módokon használjuk az új kommunikációs eszközöket. Daniel Miller és Don Slater monográfiája (*The internet. An ethnographic approach.* 2000) a trinidadai társadalomban lezajló kulturális változásoknak az internethasználaton keresztül történő bemutatására tesz kísérletet. Módszertani szempontból az elemzés sokrétű: egyaránt felhasználja a rendelkezésre álló kvantitatív adatokat, a reprezentatív minta alapján kiválasztott háztartások körében folytatott interjúkat, illetve vállalkozik a helyi populáris kultúra jelenségeinek saját tapasztalatokon alapuló etnográfiai értelmezésére is.

A szerzők azt mutatják be, hogy az internethasználat – különböző gazdasági és társadalmi okokra visszavezethetően – milyen gyorsan és szorosan épült be a törpeállam lakóinak mindennapjaiba, és miként vált az ezredfordulóra a legfontosabb kommunikációs eszközzé a szigetlakók körében. Az internet nyújtotta lehetőségek ugyanis nem csupán lehetővé teszik a távol élő (dolgozó vagy tanuló) családtagokkal való alkalmi kapcsolattartást, hanem lehetőséget biztosítanak a folyamatos mindennapi kontaktusra is. Az azonnali üzenetküldő szolgáltatások költséghatékonyak (a távolsági hívások magas rátájával szemben), ezért nem szokatlan az állandó online jelenlét, ami a távol élők számára az otthonlét tapasztalatát is nyújtja két hazautazás között. A „trini”-nek lenni tehát helytől függetlenné válik, hiszen bárki bárholonnan csatlakozhat saját közösségéhez, ami egy kiterjedt diaszpórával is rendelkező kisközösség esetében a közösségi identitás meghatározó formájává válhat.

A hagyományos médiaetnográfia keretei közé beilleszthetők, de onnan kicsit ki is lógnak ezek a vizsgálatok, hiszen korábban ezen területen a hagyományos médiainstémények által létrehozott tartalmak („médiatermékek”) társas és egyéni használatáról volt szó, itt pedig a technológiai változások következtében átalakuló interperszonális viszonyok (családi és baráti kapcsolatok) kerülnek előtérbe. Módszertanát tekintve sem a megfigyelésen alapuló hagyományos

terepmunkáról van szó. A háztartásokat felmérő survey vizsgálathoz, amely az egész kutatás kontextusát szolgáltatja, spontán létrejövő csoportos és egyéni interjúk kapcsolódtak a különböző részproblémák feltárásának elősegítésére. A kötet és a kutatás tehát nem a termékeket és nem is a technológiát helyezte a középpontba, hanem azt a folyamatot „ahogy a technológia az emberek mindennapi életének integráns részévé válik” (Miller – Slater 2000: 193). A szerzőpáros hangsúlyozza, hogy szó sincs valamifajta „virtuális világról, ami szembeáll, korlátozza vagy helyettesíti a valóságosnak nevezett világot” (uo.), ezek a különbségtételek az emberek számára nem léteznek. Véggkövetkezésük, hogy az internet önmagában nem értelmezhető, s csakis a különböző használati módok társas értelmezései teszik azzá.

Virtuális etnográfia

A második lehetőség a „virtuális etnográfia” területe⁷, melynek programját Christine Hine *Virtual Ethnography* (2000) című munkája szolgáltatja. Hine elsődleges célja a sajátjához hasonló kutatások elméleti megalapozása, hiszen a kötet jórészt teoretikus kérdésekkel foglalkozik, és csupán egyetlen valódi esettanulmány található benne. Írásának jelentősége abban áll, hogy egy új, reflektív, mediatizációra érzékeny etnográfia lehetséges kereteit vázolja fel, emellett kitér a felmerülő módszertani dilemmákra is. Hine legfontosabb gondolata az, hogy a virtuális szféra nem autonóm jelenség. Egyrészt olyan szöveggént is „kulturális artefaktum”, melynek jelentéstulajdonítási aktusai összefonódnak a valóság mindennapi és intézményesített kereteivel, ennek megfelelően annak különböző kontextusokban különböző üzenetei lehetnek. Másrészt a virtuális társas kapcsolatok a CMC vizsgálatokban oly gyakran hangoztatott redukált társas jelzések (*reduced social clues*) ellenére a résztvevők nagyon pontosan képesek egymás szándékait értelmezni, elkülönítik a „külső” és a „belső” tagokat, így valójában a virtuális közösség egy közösségi konszenzusra épülő hierarchia mentén épül fel (Hine 2000: 16). Hasonlóképpen a kommunikációs zavarok és konfliktusok nem negatív következményei a hálózati kommunikációban, hanem egy „diszkurzív és gyakorlat-orientált megközelítésben belül értelmezve társas funkciókkal bírnak”, azaz lehetővé teszik a közösen vallott értékek, értelmezések és elvek explicit kifejtését, ezáltal azok megerősítését (Hine 2000: 18). Ebben az értelemben véve az interneten zajló mediatizált interakció a kultúra egy formája, amelyet az abban részvevő aktorok alakítanak és formálnak (természetesen saját valóságértelmezésüknek megfelelően).

Hine módszertani szempontból is sok érdekes felvetést fogalmaz meg, leszámol a személyes találkozásokra építő módszertan elsődlegességével (Turkle és Baym még csak a személyesen folytatott interjúkat fogadta el forrásnak), de távolságot tart a kizárólag online terepmunka illúziójával is, és figyelmeztet a benszülötté válás veszélyeire (melynek során a kutató elveszítheti kétkedő, objektivitásra törekvő kritikai hozzáállását). Az általa elképzelt adatgyűjtés három lábon áll: a személyes részvétel és belebonyolódás mellett a személyes és az e-mailen folytatott interjúk (utóbbiak jóval nagyobb elkötelezettséget tételeznek fel a résztvevők oldaláról), és az internetes felületeken zajló kommunikáció szövegének elemzése egyaránt fontos eszköz lehet a kutató számára. Esettanulmányában⁸ megmutatja, hogy az internetes diskurzusok hogyan fonódnak egybe más mediális kontextusokkal (adott esetben a televíziós híradásokkal és

⁷ A kifejezés kissé rosszul cseng, hiszen azt sugallja, hogy valamilyen autonóm virtuális szféra vizsgálatáról lenne szó.

⁸ Az említett esettanulmány egy amerikai bírósági esethez kapcsolódik (Louise Woodward ügy), amelyben egy angol bébiszittert ítélték el a rá bízott gyermek halála miatt gondatlanságból elkövetett emberölésért. Az eset nagy médianyilvánosságot kapott, emellett számos támogató oldalon és az online fórum élénk vita zajlott a bizonyítékokról és a lány ártatlanságáról. Hine elemzésében az online diskusziók sajátosságait, a vitában résztvevők identitásának kérdéseit vizsgálta meg.

közvetítésekkel), ezért szükségesnek ítéli ezeknek a szituációba helyezett (azaz az internetes közösségekben megjelenő reakciók mentén történő) elemzését is.

A virtuális etnográfiai esetében tehát az etnográfiai keretek szinte alig változnak, a módszertan ugyan kibővül (a kutató „mobillá” válik, ahogy a szövegek is), azonban mégsem beszélhetünk az eszköztár radikális megújításáról, csak annak aktualizálásáról egy új jelenségszféra vizsgálatában. A Hine megközelítésével kapcsolatos kritikák egy része azt állítja, hogy túlságosan szigorú kereteket igyekszik szabni a vizsgálatokban (Boyd 2008), nem engedi meg, hogy a kutató a vizsgálat során alakítsa ki eszköztárát, pedig az etnográfiai megismerés része a tapasztalatok ad-hoc, spontán szerveződése. Ezzel szemben maga Hine, talán a várható bírálatokat is szem előtt tartva úgy értékeli a virtuális etnográfiát, ami nemcsak saját értelmezéseit tekintve részleges, hanem a metodológiája is csak kvázi-etnográfia (Hine 2000: 80).

Digitális etnográfia

A harmadik alternatíva, a digitális etnográfia, ezzel szemben éppen a módszertan átalakítására fókuszál, azaz az egész kutatási folyamatot áthelyezi az online tér által szolgáltatott eszköztár keretei közé, emellett didaktikai eszközként is működik (az antropológushallgatók kutatási gyakorlatának ad teret). A társadalmi témákat és problémákat mediatizált keretben exponálja (youtube videók, kutatási blogok, a kutatás fázisait megjelenítő skywriting, prezentációk), elsősorban a folyamatra és nem az eredményre helyezi a hangsúlyt. A területnek létezik már elméleti-módszertani kötete is (Dicks-Mason-Coffey-Atkinson 2005), amely a már említett eszközök, azaz a multimédia és az internet kutatási és publikációs potenciálját mutatja be. Noha ez a metodológia még erősen kísérleti jellegű, 2009 őszétől a University College London mesterképzést indított ezen a területen.⁹

A digitális etnográfia tehát elsősorban a módszerek és prezentációs lehetőségek átformálásán dolgozik, fontos szerepet kap benne a kutatócsoportok tagjai közötti együttműködés és a kutatók és kutatók közötti aktív dialógus, illetve az egész kutatási folyamat transzparenciája. Mivel új megközelítésről van szó, ezért ezt a területet nem egy monográfia ismertetésére fókuszálva mutatom be, hanem több példát is felhasználok a kínáló lehetőségek illusztrálásához. Az egyik a már említett módszertani kötet, amely egy olyan keret felvázolására szolgál, ami a hipermédia eszközeivel folytatott és megjelenített terepmunka¹⁰ lehetőségét vetíti elő. A terepmunka során összegyűjtött audiovizuális adatok, az interjúk és az azokhoz fűzött kommentárok, fényképek és zenei anyagok hipermédiális elrendezése utat nyit a le nem zárt, többféle módon bejárható etnográfiai médiaszövegek megkomponálása felé. A folyamatra és a prezentációs módokra vonatkozó leírások egy olyan komplex interaktív etnográfia lehetőségeit tárják fel, ami ma még nehezen elképzelhető, ugyanakkor sokfajta felkészültséget igényel az etnográfia projektek résztvevőitől.

Ellenkező utat jár be a digitális etnográfia nyilvánosság számára leginkább látható képviselője Michael Wesch, aki kutatóként a youtube közösségi használatával foglalkozik, és egyik videója maga is népszerű és díjnyertes alkotás a videómegosztó oldalon („The machine is us/ing us” Wesch 2007). Wesch egyúttal az antropológia oktatás részeként értelmezi a digitális etnográfiát, amelyben a technikai eszközök használata egyszerre több célt szolgál: felkelti a hallgatók érdeklődését, eszközöket ad a kezükbe, a hétköznapiakból ismerős formákat kínál fel az őket

⁹ <http://www.ucl.ac.uk/anthropology/digital-anthropology/about.php>

¹⁰ A kötetben kidolgozott példát egy dél-walesi bánya fölött elkészült, eleve a multimédiális környezet szempontjait megvalósító múzeumi modell továbbgondolása szolgáltatja.

érdeklő témák feldolgozására, ezáltal új készségeket is teremt. Wesch elképzelései éppen felvállalt amatőr jellegzetességei ellenére is hasonló potenciállal rendelkeznek, mint az Atkinson és munkatársai által felvázolt hipermediális etnográfia, mivel eredményei közvetlenül eljuttathatóak a kutatókhoz, akik interaktív módon kapcsolatba lépnek a kutatással, nem csak kommentárookra, hanem válasz videóüzenetekre is ösztönözheti őket.

Egy harmadik érdekes kísérlet Tom Boellstorffnak a Second Life virtuális világában folytatott több mint két és fél éves terepmunkája (Boellstorff 2008), melynek során kizárólag az alkalmazáson keresztül lépett kapcsolatba a világ legkülönbözőbb pontjain játszó társaival. Célkitűzése annak igazolása volt, hogy a virtuális világok önállóan is kultúrát teremtenek, alternatív társas világokat hoznak létre. A korábbi, szöveges vagy háromdimenziós kalandjátékokkal szemben a Second Life a valós élet szimulációjára törekedett, kialakítása során az alkotók éppen a valóságos és virtuális akciók közötti határok elmosására törekedtek (azaz a legtöbb hétköznapi cselekvés a Second Life keretei között véghezvihető). Boellstorff fő érvelése szerint a virtuális világok nem tekinthetők szimulációnak, legalábbis a bennük zajló interakció tekintetében, azok sajátosan programozott (*software sorted*) társas kereteket teremtenek, a bennük szerzett élmények azonban hétköznapiak és valóságos tapasztalatoknak tűnnek. Mint bármelyik ön-etnográfiai jellegű kísérletnek, ennek is vannak problematikus mozzanatai, ami csak azért nem válik zavaróvá, mert a szerző nyíltan beszél az ebből fakadó korlátozottságokról. Az ön-etnográfia a megfelelő mértéktartással és kellő reflexiós érzékkel hasznos következtetésekre is vezetheti a kutatókat, amint az Howard Rheingold internetes közösségekkel kapcsolatos munkája is bizonyítja.

HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – EGY LEHETSÉGES TIPOLOGIA

Az online szerveződő csoportok és közösségek létrejötte és tartós fennmaradása számos új kérdéssel, problémával és kihívással szolgál a társadalom- és kommunikációkutatók számára. Az első ilyen probléma a korábban alkalmazott fogalmak határainak elmosódása: a csoport/közösség/szubkultúra, vagy az intézmény/szervezet/szerveződés fogalmak között korábban sem voltak egyértelműek a határok, a társas szerveződés új formái éppen e határok további elbizonytalanodására mutatnak rá. Ugyanakkor az is előrelátható, hogy az infokommunikációs technológiák terjedése és mindennapi gyakorlatokba való beágyazódása miatt, az online és az offline szerveződő csoportok közötti különbségtétel a nem túl távoli jövőben jelentőségét veszítheti.

A másik fontos mozzanat, hogy az új típusú közösségek hálózati szerveződése is eltér a korábban megszokott mintáktól (a szakirodalom általában emergens, alulról szerveződő, önszabályozó és önszervező közösségekről beszél), ráadásul az online szerveződések gyakran épp a már meglévő hagyományos vagy intézményesült keretekkel szemben kívánnak alternatívát nyújtani. A formális szerveződés látszólagos hiánya, pontosabban fogalmazva a rugalmasan felfogott társas keretek az online szerveződő csoportok meghatározó jellemzői, mindez azonban nem zárja ki, hogy nagy és aktív támogató kört gyűjtsenek maguk köré, és kollaboratív eszközökkel folytatott munkájuk nyomán látványos eredményekkel jelentkezzenek.¹¹

Harmadrészt a csoportok szerveződése sokkal nehezebben ragadható meg, de láthatóan más csoportdinamikák mentén működik (a tagság fluktuációja, a „belső mag” laza meghatározása, a különböző döntési eljárások és technikák jelenléte/hiánya, a működés során felmerülő

¹¹ Kézenfekvő példa erre a Wikipédia, melynek tartalma felett több tízezer (köztük 300 magyar) önkéntes szerkesztő őrködik, hogy a havi közel félmilliárd látogató hiteles információkat találjon.

konfliktusok kezelése). A közösségekhez tartozás gyenge és erős szálai egy másfajta közösségi élmény irányába vezetnek, ahol egyszerre értékelődnek fel a személyes kapcsolati hálózatok, és erősödnek meg a személyes identitás közösséghez tartozásból fakadó elemei a közösségi tevékenységben való aktív részvétel nyomán.

Amikor Howard Rheingold bevezeti a virtuális közösség kifejezést, még egyes számban használja, ugyanis az általa leírt konkrét közösséget egyfajta mintaként vagy modellként értelmezi, a társas kapcsolatok olyan új rendszereként, amely a jövőben egyre nagyobb jelentőségre tehet szert az internethasználók közötti kommunikációban. Közösségre vonatkozó elképzeléseinek újszerűsége ellenére abban, ahogy a virtuális „településekről”, „polgárokról”, „publikumról”, „közjavakról” ír, felfedezhető egyfajta elkötelezettség a közösség romantikus ideája mellett. A közösség értelmezésének centrumában a személyes kapcsolatok és az azt átító emberi érzelmek állnak (Rheingold 1993, 5), akárcsak Tönnies (1983, 9) valóságos és szerves közösségfelfogása esetében (Gemeinschaft); mindkét koncepció alapjául a kölcsönös megértés, a konszenzus és a közös nyelv szolgál (a különbségekről lásd Vályi 2007). A virtuális közösségek mintegy éppen a személyes kapcsolatokra épülő, modernitás előtti közösségek hiányát pótolnák a városi ember számára (Rheingold 1993: 63). Rheingold igen hamar népszerűvé vált tézisei és a hozzá kapcsolódó kommentárok az online szerveződések nyitottságát, alulról szerveződését, hatékony önszabályozását és demokratikus potenciálját hangsúlyozzák (Harasim 1993; Kollock and Smith 1996; Wellman – Salaff – Dimitrova – Garton – Guila – Haythornthwaite 1996), előrevetítve ezzel egyfajta digitális kommunitarizmus jövőbeli kibontakozásának lehetőségét.

Az internet-hozzáféréssel rendelkezők számának gyors növekedése természetesen a közösségek átalakulását, heterogénné és fragmentálttá válását hozta magával. Az internettel és internethasználattal kapcsolatos társadalomtudományos érdeklődés a felhasználók számának növekedésével párhuzamosan kiszélesedett. A korábban határterületnek vélt internetkutatások megalapozási igénye nyomán jelentek meg azok a kísérletek, amelyek az új jelenségeknek a már meglévő fogalmi keretekben történő elhelyezésére irányultak. Az online közösségek mibenlétének és természetének problematikája a 90-es évek második felének népszerű vitatémájává vált.

A kritikus hangok a társadalomtudományokban használt közösségfogalom összetettsége mellett azt hangsúlyozták, hogy a virtuális közösségek nem ugyanabban az értelemben közösségek, mint a hagyományos, fizikai helyekhez kötődő és személyes kapcsolatra épülő közösségek, ezért nem is pótolhatják azokat (Jones, 1997). Galston (2000) szerint a virtuális közösségeket a tagság gyenge kontrollja, a normák és szabályok körvonalazatlansága, az érzelmi kötelek kialakulását lehetővé tevő valós tapasztalatok hiánya jellemzi; valójában egyfajta kiegyensúlyozatlan reciprocitásra épülő alkalmi érdekközösség áll fennmaradásuk hátterében.¹² Ezt az érvelést egészítette ki az a tézis, hogy az intenzív internethasználat a személyes társas szféra leszűküléséhez vezet, hiszen kevesebb idő jut a baráti találkozásokra és beszélgetésekre, családi együttlétekre (Kraut – Patterson – Lundmark – Kiesler – Mukhopadhyay – Scherlis 1998), valójában ezzel nemhogy bővülne, hanem éppen szűkül a publikus szféra (Critical Art Ensemble 1995). Végül a médiahasználat új mintázatai hozzájárulnak az egyéni és kollektív problémamegoldó-képesség, konfliktuskezelés és cselekvési tér leszűküléséhez, azaz más

¹² Az internet ajándék gazdasága azonban nem a kiegyensúlyozott reciprocitásra épül, sokkal kevesebben állítanak elő mások számára hasznos szellemi termékeket (útmutatókat, elemzéseket, kritikákat, programokat, médiaállományokat), mint ahányan azokat használják. A „potyautas” probléma már a virtuális közösség hívei között is előkerül (Rheingold 1993, Kollock and Smith 1996).

jelenségekkel együtt az intenzív személyes kapcsolatokban megtermelő társadalmi tőke csökkenéséhez vezetnek (Putnam 1995: 38).

A másik tábor ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy a valós életünkben is hasonló módon, azaz különböző kapcsolati hálózatok tagjaként veszünk részt, ebből merítjük identitásunkat. A virtuális közösségekhez tartozás nem hoz alapvetően újat, hanem kiegészíti a valóságban megszerzett személyes kapcsolatainkat (Wellman–Gulia 2007). Az új kommunikációs technológiák kiterjesztik kapcsolatteremtési és kommunikációs lehetőségeinket, és az azokban való jártasság a kapcsolati háló további bővüléséhez vezet; valójában tehát nem a társadalmi tőke csökkenéséről, hanem annak társadalmi-technológiai tőkévé való átalakulásáról beszélhetünk (Resnick 2002). A hosszabb távú empirikus vizsgálatok nem erősítik meg azt a tézist sem, hogy az intenzív internethasználat valóban magányossá tenne, bár érzékelhetők a médiahasználat eltérő karakteréhez kapcsolódó egyéni és társadalmi különbségek (Mészáros 2005: 15–16).

A fő kérdés az online szerveződések esetében aligha az, hogy azok valóságosak-e (hiszen tagjaik és az őket összefűző kötődések azok), hanem, hogy a szféra kommunikációs hálózatokként való felfogása segít-e a közösségszerveződés sokrétű motívumainak feltárásában. Vajon lehet-e egy egységes modell keretében különböző szerveződések (szakmabeliek, rajongók, hobbisták, fejlesztők, kreatív és tanuló közösségek, önszervező csoportok) tagjai között zajló intenzív szociális interakciót egy elvont közösségkonceptió mentén egyesíteni? A válasz gyaníthatóan nemleges, ezért napjainkban inkább egyéb kérdések kerülnek előtérbe a közösségekkel kapcsolatban: miként formálják át a valós világ közösségi szerveződését (a nyilvánosságban, a civil szférában, a személyes kapcsolatrendszerben), milyen identitáskonstrukciókat tesznek lehetővé az önkifejezés és az anonim identitásjátékok mentén, illetve hogyan válhatnak stabilá, és miként újíthatják meg magukat. A sikeres közösségeket vizsgáló kutatások fókuszában a közös identitás formálása (common identity) és az online kötődések kialakítása áll (online bonding), ezek spontán is létrejöhetnek, de a megfelelően kialakított és tervezett közösségek ezeket a szempontokat szem előtt tartva képesek megtartani a tagjaikat és folyamatosan új tagokat toborozni (Ren –Kraut – Kiesler 2007). A közösségek továbbra is alulról szerveződnek, a tervezés és működtetés fentről végzett karbantartási folyamatai hosszútávon azonban éppúgy fontosak.

Az internethasználat ugyanakkor egyre természetesebb módon foglalja magába a különböző közösségekben való részvételt, a technológiai újdonságok révén könnyebbé válik a saját tartalom előállítás és megosztása, a kapcsolati háló oldalak váratlan népszerűsége újfajta csomópontokat hoz létre az interneten. Az utóbbi években a szélessávú internetelés arányának térnyerése és a mobil eszközök gyors elterjedése révén az online jelenlét egyre kevésbé megszakított; sokak számára a mindenütt elérhető internet életterük megszokott részévé vált (Turkle 2008). A kapcsolati háló oldalak terjedése pedig az anonimitás tendenciáit fordítja meg, egyre többször azonosítjuk magunkat, a különböző szolgáltatások integrációjának hatásaként a felhasználók is könnyebben beazonosíthatók. A legújabb kutatásokban éppen ezért már az tükröződik vissza, hogy az internet olyan szociális technológiává kezd átalakulni, melynek segítségével túlnyomórészt személyes, offline is meglévő kapcsolatainkat tartjuk fenn. Eközben az online társas szerveződések az élet minden területén felbukkannak, az oktatásban virtuális osztálytermek egészítik ki a valóságosakat, az egészségügyben fejlett, önszervező közösségeket támogató szakértői rendszerek készülnek, a politikai kampányok a közösségi médián keresztül igyekeznek támogatókat toborozni, a konvergens médiakultúrában előtérbe kerülnek az új médián keresztül elérhető fogyasztói és választói csoportok.

Az internet valódi közösségi hálává (ahogy azt az egyre gyakoribb „the social web” megjelölés is jelzi az angolszás nyelvterületen) alakult, ám eközben a közösség fogalma is megváltozott, ma már nem tekintjük valamilyen helyhez vagy helyzethez kötöttnek, statikus érdek- és érték-közösség hordozójának, sokkal inkább a heterogén összetételű tagságon belül létrejövő laza szövetekű, ideiglenesen fennálló kapcsolatrendszereknek. Ebben a felfogásban a közösség nem választható el egyértelműen a csoport, szerveződés, szervezet fogalmaitól, hiszen azok inkább a kapcsolatháló kiterjedtségére, időbeli tartósságára, formális-informális jellegére utalnak.

A különböző online társas hálózatokban folytatott konkrét vizsgálódások legfőbb tapasztalata, hogy az online szerveződő közösségek meglehetősen különböznek egymástól, épp ezért a korai közösségek vélelmezett tulajdonságai (nyitottság, alulról szerveződés, önszabályozás stb.) közül csak egyes jellemvonások válnak fontossá, míg mások háttérbe szorulnak. A különböző közösségtípusok esetében más és más lehet a tagok motivációja, a belevonódás mértéke, a régi és az új tagok közötti kapcsolatok karaktere, a tagok közötti hierarchia, az anonimitás igénye, azaz összességében a közösségi dinamika. Másként fogalmazva: az online szerveződések különböző típusait leginkább egyfajta családi hasonlóság kapcsolja össze.

Az alábbiakban a közösség szerveződésének motivációja és dinamikája mentén fogok áttekintést adni a közösségek egy lehetséges tipológiájáról, ami a legtöbb lehetséges közösségtípust lefedi. A tipológia felállítása tehát eltér a korábbi kísérletektől annyiban, hogy nem az alkalmazott technológia kommunikációs sajátosságai alapján rendszerezi az online szerveződéseket (Maróy 2004). Az itt szereplő kategóriákkal részben más tipológiákban is találkozhatunk (Stanoevska – Slabeva – Smidt 2001, Porter 2004), a legközelebb álló angol nyelvű megfeleltetések is szerepelnek a magyar elnevezések mellett.

(1) témaorientált beszélgető közösségek (*topic-oriented discussion groups*)

A Rheingold által leírt korai fórumközösségek ebbe a típusba sorolhatók; kezdetleges formájukban levelezési listák, hírcsoportok, webkonferenciák,¹³ később inkább más webes szolgáltatásokkal (keresőmotorok, linkgyűjtemények, hírek) párosulva váltak hálózati csomópontokká.¹⁴ Az online beszélgetések résztvevőit általában egy közös érdeklődési terület, valamely szabadidős tevékenység, egy fontosnak tartott téma megbeszélésének igénye köti egybe. A tagok közötti üzenetváltások meghatározó része a „how-to” típusba sorolható, azaz egy speciális problémával kapcsolatban kér valaki segítséget, a többiek ezeknek a megoldási lehetőségeknek a bemutatásával és megvitatásával foglalkoznak. A közösség életét teljes egészében az ajándék-gazdaság elve működteti: a tapasztaltabbak (szakértők) önként vállalkoznak a tanácsadásra, a hozzászólás és betekintéshez való jog kisebb korlátozások mellett mindenkit megillet. A résztvevők nagy része csak rövid ideig követi a társalgást, aztán továbbáll, de a téma iránt érdeklődő törzstagok jelenléte miatt az egyes beszélgetésfolyamok mégis folyamatosan továbbszövődnek. A véleménykülönbségek személyeskedő vitákká fajulását, a beszélgetésfolyam szándékos megzavarását, a feladatot önkéntesen vállaló moderátorok igyekeznék megakadályozni. Ők dönthetnek a tagok felfüggesztéséről, a hozzáférés megvonásáról a viselkedés szabályait lefektető netiketteknek megfelelően.

¹³ Klasszikus példája a hetvenes évek vége óta működő, amerikai központú, de nemzetközi közönségű USENET hírcsoport aggregátor.

¹⁴ Így például a kilencvenes évek sikervállalkozása, a Yahoo, ami webkatalógusként indult, majd később az egyik legfontosabb hálózati csomópontként üzenőfalaknak (message boards) és zárt csoportoknak is helyet adott.

(2) önsegítő közösségek (*self-help communities*)

Miként a továbbiakban felsorolt csoportok, az önsegítő közösségek is felfoghatók a beszélgető közösségek egy speciális esetének. Tagjait valamilyen közös, az életvezetésükre közvetlenül is kiható probléma (fogyatékoság, krónikus betegség, lelki és magánéleti problémák) kötik össze. Természetesen régóta léteznek az önsegítés megszervezésének hasonló „offline” és intézményesült lehetőségei az egészségügyi prevencióban és rehabilitációban, ebben az esetben azonban azok számára is biztosítják a részvétel lehetőségét, akik meg szeretnék őrizni teljes anonimitásukat, vagy egyszerűen lakóhelyük közelében nem találkoznak hasonló problémával küzdő társaikkal. Ezekben a közösségekben különösen erős egymásrautaltság, gyakori és időben is kiterjedt részvétel, személyes természetű és érzelmetelített kapcsolatok jöhetnek létre a tagok között. Ideális esetben a professzionális segítők is tagokká, a közösség szervezőivé válnak, bár az első kutatási eredmények azt erősítik meg, hogy a „vezetetlen” közösségek tagjai is képesek segítséget és támogatást nyújtani egymásnak (Eysenbach – Powell – Englesakis – Rizo – Stern 2004).

Az önsegítő közösségek életének fókuszában ugyanis nem a közvetlenül felhasználható praktikus tanácsok, hanem a társak tapasztalatai, az általuk képviselt életvezetési minták állnak. Akkor működnek jól, ha a résztvevők hosszú távon elköteleződnek a közösségben való részvétel mellett. Ugyanakkor kétségtelen előnyük a személyes csoportokkal szemben, hogy a kommunikáció hálózati jellege miatt nincs szükség speciális időbeosztásra, a közösség a hét minden napján hozzáférhető, a tagok kapcsolatát pedig kevésbé befolyásolják a közöttük levő esetleges társadalmi távolságok. Nem helyettesíthetik a közvetlen környezet támogatását, de átsegíthetnek az egyéni élet kezelhetetlennek tűnő válsághelyzetein.

(3) tudás- és alkotóközösségek (*knowledge communities, creative communities*)

A tudás-közösségek általában egyes szakmák és tudományterületek tagjainak érintkezését szolgálják. Korai formái az egyetemekhez kapcsolódó tematikus levelezőlisták, amelyeknek fő célja a gyors információközlés és információszerzés. Emellett azonban a tudás-közösségek keretein belül lehetőség nyílik az előre nem definiált időkeretek között zajló viták megrendezésére is. Ezek a viták nyilvánosak, azonban általában moderáltak és archiváltak. A résztvevők ritkán élnek az akadémiai életben betöltött pozíciójuk nyújtotta autoritással, ugyanakkor saját névvel és e-mail címmel jelennek meg a hálózaton. Tudásközösségeket természetesen nem csak az egyetemi szférában fedezhetünk fel, a méhészektől a kiskertművelőkig számos munkához vagy szabadidős tevékenységhez kapcsolódó tudásközösséget találhatunk a magyar weben is. A tudásközösségekben található hozzászólások kidolgozottabbak, a hozzászólások közötti koherencia magasabb, mint más típusokban.

Az igen hasonló módon szerveződő alkotóközösségekben résztvevőket egy adott technológia vagy alkotási mód kapcsolja egybe. Céljuk a technológiák adta lehetőségek feltárása, alkalmazási lehetőségeik fejlesztése, a kezdőknek való útmutatás. A taggá válás alapvető feltétele a közösség által termelt javakhoz, fejlesztési eredményekhez való hozzájárulás (akárcsak a csoportmunkára épülő fejlesztések esetében), így a tagok nem ritkán más-más területen rendelkeznek kompetenciával. Lényeges eleme a visszacsatolás, azaz újabb eredményekről, alkotásokról adott közvetlen visszajelzés. Kisebb közösségek esetében a tagok közötti kapcsolat személyes jellegű, intenzitása gyakran hasonló az offline személyes kapcsolathoz.

A tudás- és alkotóközösségek a gyakorlatra épülő közösségek (*communities of practice*) jellegzetességeit viselik: önkéntes résztvevőket kapcsolnak egybe egy-egy szakma, hivatás, érdeklődési kör mentén, céljuk a tagok képességeinek és lehetőségeinek bővítése a közös tanuláson és az erőforrások megosztásán keresztül. Ugyanakkor korábban is létező szakmai hálózatokkal szemben az online platformokon létrejövő szerveződések nyitottabbak, a résztvevők kapcsolata informálisabb, az információ összegyűjtését és megosztását pedig a csoport szükségletei, és nem az egyéni érdekek motiválják (Wenger–Snyder 2000).

(4) közéleti és politikai vitafórumok

A közéleti és politikai vitafórumok a nyomtatott „olvasói levelek” rovatának webes felületen történő kiterjesztéseként értelmezhetők, megjelenésük is az online kiadásokhoz köthető. Nagyrészt a hagyományos média által tematizált kérdések hálózaton keresztül történő megvitatásáról van szó, bár bizonyos társadalmi érzékenységgel bíró témák az internetes portálok vitafórumain megjelenve kiválthatják a média érdeklődését. Vitafórumok tematikus weboldalakon és szakportálokon, vagy közérdeklődésre számot tartó blogokhoz kapcsolódóan is megjelenhetnek, illetve elengedhetetlen részeivé váltak a hírportáloknak. A vitafórumok az álláspontok kultivációjának és szembesítésének terepei, melyekben különböző mélységben és kidolgozottsággal jelenhetnek meg az aktuális társadalmi kérdéseket övező vélemények. Bár látszatra a tagok célja a megjelenő vélemények közösségi interpretációja és megvitatása, kommunikatív szempontból jellemző az álláspontok polarizációja, megmerevedése, ennek következménye pedig az, hogy a vita a legritkább esetben jut nyugvópontra.

A politikai vitafórumok részvevői a valós életben is hajlamosabbak véleménynyilvánításra, körükben magasabb a szavazók és aktivisták aránya (Wellman – Haase – Quan – Witte–Hampton 2002). Az érdekérvényesítés limitált jellegéből és az intézmény-nélküliségből fakadóan ritkán fordul elő, hogy egyes vitaközösségek működésének a társadalmi nyilvánosságban is kézzelfogható hatása legyen, de egyedi esetekben (politikai botrányok, tiltakozóakciók, figyelemfelhívó kampányok) bizonyos ideig képesek befolyásolni a politikai agendát (Rheingold 2007, Bruns 2008), ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a jövőben nagyobb szerepre tehetnek szert a deliberatív jellegű online diszkussziók.

(5) fogyasztói és befogadói közösségek (online consumer communities)

A fogyasztói és befogadói közösségek elsősorban a kulturális termékek recepcióját terjesztik ki. Fő tevékenységük kvázi-kritikai jellegű, leginkább a populáris kultúrából származó művek reflexiójára törekszenek. Előzményeket ebben az esetben is találhatunk, a különböző fan klubok és rajongói találkozók formájában. Két érdekes aloscsoportja a fenti típusnak a rajongók (és utálkozók) csoportjai, akik lelkesedésüket vagy bírálatukat osztják meg a csoport többi tagjával (Baym 2000), illetve bizonyos szempontból ide sorolhatóak a szubkulturális szerveződések, melyek online jelenlét nélkül már nem is nagyon képzelhetők el (Ebare 2008). Ezekben a közösségekben fontos elem a közösséghez tartozás elfogadása (azaz a tagság bizonyos alapvető attitűdök elfogadásához kötött, ennek következtében kialakul egyfajta egységes normarendszer).

Ugyanakkor egy másik szinten is találkozhatunk ezzel a jelenséggel, amikor a felhasználók tömegeinek kollektív hozzájárulásával jön létre a kulturális termékekkel kapcsolatos közösségi tudás. Ilyen népszerű szolgáltatások a könyv- és filmadatbázisok értékelő rendszerei, a videómegosztók, vagy a fájlcsere-alkalmazások forgalomra épülő javaslatai. A fogyasztói és befogadói közösségek, amellyel hogy egy új, többlépcsős befogadási modell kialakulására hívják

fel a figyelmet, új dimenziókat kaptak, hiszen egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a tagok saját alkotó tevékenysége (*produsage*), a közösségi médiahasználat (*social media*) és civil műkritika (*peer review*).

Caroline Haythornthwaite (2009) a tudásközösségekkel állítja szembe ez utóbbi formát az egyéni hozzájárulás mértéke és jellege, a téma és társak iránti elkötelezettség eltérő karaktere, a hitelesség ellenőrzésének ellentétes modelljei alapján. A kollektív alkotásként, tömegek részvételével generálódó tudás nem értékesebb vagy értéktelenebb, mint az intézmények által legitimált, megfelelő szervezethez esetén, amint azt a Wikipédia projekt sikerei is tükrözik, mégis annak alternatíváját képezhetik.¹⁵

A populáris kultúra érték- és normaképzésében még inkább teret nyerhetnek a fogyasztói és befogadói közösségekben zajló viták, gondoljuk csak a könnyűzene, a könyvek, a filmek és sorozatok kapcsán megjelenő szerzői és szerkesztői csoport által működtetett blogok népszerűségére.

(6) Élmenyközösségek, játékos közösségek (*thrill-seeking and gamer communities*)

Az élmenyközösségek a szabadidő eltöltéséhez kapcsolódnak. Kevésbé dominál a tartós kapcsolatok kialakításának igénye, a tagokra jellemző az anonimitás megőrzésének igénye és a különböző identitás- játékokban való részvétellel való hajlam. E csoport az „élmenytársadalom” (Schulze 2000) virtuális kiterjesztéseként is értelmezhető, azonban nem az élmények individuális fogyasztásán alapul, hanem éppen ellenkezőleg, valamely közösség részeként megszerezhető kellemes tapasztalatok motiválják a tagokat. Ebbe a csoportba sorolhatók a különböző online stratégiai vagy szerepjátékok résztvevői, esetükben megfigyelhető, hogy nem csak a játékmenetben elért sikerek motiválhatják a belevonódást, hanem a társas interakcióban való elmerülés is (Yee 2007). Egy másik élménykeresésre épülő online tevékenység, a csevegés esetében is tetten érhető ez a kettőség: anonimitásuk ellenére is erős társas funkciójuk van, az élmény létrejöttéhez szükséges a másik jelenléte, az ezekben való részvétel gyakran éppen a szociális igényekre vezethető vissza. A chat és a játékok esetében kiemelten fontos a társas helyzetek és szerepek közös kialakítása és fenntartása, és az is megfigyelhető, hogy a résztvevők által „szimulált” identitások gyakran nem is állnak távol a valóságostól, hanem annak egyes elemeit jelenítik meg (Turkle 1995).

(7) tranzakciós közösségek (*transactional communities*)

A tranzakciós közösségek bizonyos javak cseréje köré szerveződnek, a tagok közötti kapcsolatok (jogaik és kötelezettségeik) szabályozása formálisan is rögzítve van (felhasználási feltételek és szabályzatok formájában), ezek megszegése szigorúan szankcionált. A tipikusan az elektronikus kereskedelemhez kapcsolódó szerveződések akkor válhatnak valamilyen hagyományos értelemben vett közösséggé, ha a tagok közötti kommunikáció lehetővé teszi a tájékozódást és a tanácsadást, és léteznek a résztvevők közötti bizalom kialakulását támogató többszintű értékelő rendszerek (Boyd 2002).

A tranzakciós közösségek speciális eseteként ide sorolhatók a peer-to-peer filecserélő közösségek. Az ezekben folyó csere nem kiegyensúlyozott, s bár ezeken a helyeken közvetlenül pénzre nem váltható javak cserélnek gazdát, nagyon hasonló az a mód, ahogy a tagok közötti

¹⁵ Úgy vélem ez a személet jelent meg azoknak az írásokban is, melyek a néhány évvel ezelőtti kis „kritikai-vita” kapcsán születtek, és kiálltak az olvasói értékítéletek érvényessége és fontossága mellett (Bárány-Rónai 2008).

szolidaritásra és a bizalomra építenek. Ennek köszönhető, hogy a hálózatok képesek ellenőrizni a rajtuk keresztüláramló tartalom minőségét, a silány, hiányos vagy hamisított másolatok gyorsan eltűnnek, amennyiben hozzáférhető az eredetihez közelebb álló példány.

(8) kapcsolati hálózat oldalak (*social network sites*)

A magyarra kissé nehézkesen fordítható „social network sites” kifejezés olyan webes alkalmazásokat jelöl, melyek segítségével a felhasználók „bejelölhetik” az ismerőseiket, és amelyek alkalmasak a kapcsolatok többé-kevésbé áttekinthető megjelenítésére. Az így létrejövő kapcsolati hálózatok merőben más módon szerveződnek, hiszen valamilyen valós ismertségre/ismeretségre alapulnak, és a kapcsolatoknak összetett szerepe van a hálózatokban megjelenő tartalmak terjesztésében és szűrésében. A kapcsolati hálózat oldalak mára átvették a korábban csak más technológiákon és alkalmazásokon keresztül elérhető funkciókat (státuszüzenet, chat, mikroblog, online játék, hírhálózatok), népszerűségüket jellemzi, hogy rövid időn belül globális és helyi változataik a leglátogatottabb internetoldalak közé kerültek. Ezek a szolgáltatások a személyes szféra köré szerveződnek (a valós identitás általában nem elrejtendő, a kapcsolatok valamilyen formában a fizikai világban is jelen vannak), a részvétel sokféle módon motivált, melyek közül a virtuális jelenlét többé-kevésbé folyamatos fenntartása emelhető ki (Turkle 2008).

A közösségi oldalaknak speciális formái is létrejöttek, az üzleti szféra középvezetőit a *LinkedIn*, a kutatókat az *Academia.edu*, a mozirajongókat a *Flixster*, a zenekarokat és rajongóikat a *Myspace* szervezi globális hálózatba, de léteznek jelentős nemzeti, etnikai, vallási vagy nemi identitás alapján szerveződő kapcsolati háló oldalak. Egy rendhagyó alcsoportot is érdemes megemlíteni: az online társkereső szolgáltatások esetében a tagok közötti kapcsolatok megjelenítése egyáltalán nem meghatározó, viszont itt is találhatunk profiloldalakat, kereshetünk megadott szempontok alapján, és kapcsolatba léphetünk a kiválasztott részvevőkkel, azaz ezek is megfelelnek a közösségi oldalak definíciójának (Boyd – Elison 2007).

Az általam javasolt tipológia több okból sem teljes: nemcsak, hogy nem sorolható be minden egyes online szerveződés egyértelműen egy kategóriába, a legtöbb közösségben igen sokféle társas interakció zajlik egyszerre. A torrent keresők regisztrált tagjai például a tranzakció (a filecsere) mellett minőségében és tartalmában is értékeli a közös javakat, ajánlókat készítenek, és technikai segítséget nyújtanak egymásnak. Egy közéleti blog törzsközönsége a vélemények és álláspontok kifejtése mellett folytathat személyes témájú beszélgetéseket, kiadványt készíthet vagy éppen jótékonyági akciót hirdethet. A lokális témákról csevegő fórumtársaság spontán átalakulhat alkalmi piactérré, vagy éppen érzelmi támogatást nyújthat egy magánéleti válságba került tagnak. Emellett minden közösségtípusra jellemző, hogy a tartósan jelenlévő tagok többsége alkalmanként vagy rendszeresen személyesen is találkozik IRL (a valós életben), így valójában az online szerveződő (virtuális) közösség életének egy része óhatatlan valóságos lesz.

Ebben a fejezetben a közösség és szerveződés kifejezéseket szinonimaként alkalmaztam, mivel úgy gondolom, hogy a hálózati közösségek esetében félre kell tennünk a korábbi szóhasználathoz kötődő normatív elvárásainkat. A korábbi közösségformáknál nyitottabb és lazább kapcsolatokat lehetővé tevő szerveződések abban az értelemben tekinthetők közösségnek, hogy a tagok együtt formálják a cselekvéseik keretét szolgáló értelmezéseket és társas szituációkat.

HÁLÓZATI KÖZÖSSÉGEK – ELEMZÉSI PÉLDÁK

Az előző fejezetek fokozatosan vezették fel az értekezés empirikus elemzéssel foglalkozó szakaszát, amelyben elemzési példák segítségével kívánom bemutatni a hálózati közösségek etnográfiai jellegű kutatásában rejlő lehetőségeket. Az új típusú technológiai terekkel kapcsolatos értelmezések áttekintése során arra igyekeztem rámutatni, hogy az új infokommunikációs technológiák elterjedése, használatuk sokrétűvé válása és az utóbbi években megjelenő új technikai lehetőségek átalakították a hálózati kommunikációról való gondolkodásunkat. Kiderült, hogy ami korábban egy jól körülhatárolható, autonóm jelenségszférának tűnt, valójában nem választható el a társadalmi kommunikáció intézményeitől és színtereitől, emellett egyre markánsabban áthatja mindennapi társas kapcsolatainkat. A különböző online szerveződések típusainak áttekintésével és azok új közösségi formákként történő meghatározásával az volt a célom, hogy rámutassak a társas szerveződés mechanizmusainak összetettségére, a részvétel motivációinak sokféleségére, a különböző formák eltérő közösségi dinamikájára.

Az ebben a szakaszban bemutatott elemzési példákkal ezeknek a téziseknek az empirikus igazolását szeretném nyújtani. Az első két esettanulmány két olyan konkrét terephez kapcsolódik, mellyel már viszonylag régóta foglalkozom, ami lehetővé teszi, hogy alaposabban bemutassam a közösségek szerveződésének egyedi mozzanatait, rámutassak a leíráshoz és értelmezéshez használt vizsgálati keretek rugalmas kialakításának előnyeire, de közvetve előkerülnek a hosszabb idejű vizsgálatból fakadó problémák is. A közösségek életének nyomon követése azt a lehetőséget is biztosította számomra, hogy a korábbi szakaszokban megjelenő elgondolásokat és kutatási tapasztalatokat a valós tereptapasztalatok függvényében lássam, ami reményeim szerint az egész értekezés szemléletében felfedezhető.

A *Fotozz!* és a *Metnet* közösségének kiválasztása mögött vannak hasonló megfontolások, így mindkét közösség sok éves múltra tekinthet vissza, hazai viszonyok között nagynak mondható tagsággal rendelkezik, és nyitottságából fakadóan széles körben könnyen hozzáférhető. Mindkét szerveződés az internet adta új lehetőségeket ragadta meg, a lelkes amatőrök önszerveződésére és a felhasználói tábor aktív közreműködésére építve rövid idő alatt nagy érdeklődést váltott ki, és a közelmúltban felmerülő újabb kihívások ellenére is sikeresen működik. Abban, hogy a sok lehetséges internetes közösség közül éppen ezek kerültek jelen értekezés előterébe, személyes mozzanatok is szerepet játszottak. A *Fotozz!* oldalainak még azelőtt lelkes böngészője voltam, hogy egy néhány évvel ezelőtti felkérés kapcsán módomban volt alaposabban is megvizsgálni a felhasználók képalkotással kapcsolatos attitűdjeit. A *Metnet*nek is jóval korábban lettem regisztrált észlelője, minthogy lehetséges kutatási terepként is felfedeztem volna, kezdetben egyszerűen a szolgáltatás újszerűsége miatt követtem az oldal fejlődését. Mindazonáltal egyik közösségnek sem váltam törzstagjává, tehát nem fenyegetett az a veszély, hogy „bennszülötté válok”, a tervezett kutatás pedig egyfajta önetnográfivá alakul.

Az ideális távolság megtalálása azonban ezekben az esetekben sem volt problémamentes, mivel mindkét közösségnek több, mint öt éve vagyok regisztrált tagja, és azóta figyelem meg az ott zajló eseményeket és beszélgetéseket, így a résztvevők között vannak virtuális, egyes esetekben valóságos ismerőseim. Egyáltalán nem tűnt kézenfekvőnek, hogy célszerű lenne a hagyományos, személyes interjúkra épített terepmunka nyomát követni, végül úgy döntöttem, hogy eltekintek az egyéni kötődések szintjének vizsgálatától, és megállapításaimat kizárólag az oldalon zajló nyilvános kommunikáció elemzésére alapozom. Ezzel felvállalom azt is, hogy az így létrejött, általánosításokat és leegyszerűsítéseket is óhatatlanul magában foglaló kép, vagyis a szükségszerűen szubjektív etnográfiai reprezentáció érvényessége a külső és belső szemlélő nézőpontjától is megkérdőjelezhető egyes pontokon (reményeim szerint a kutatási eredmények esetleges publikálása előtt lehetőségem lesz ezeknek a reakciónak a megjelenítésére is).

Az online vizsgálatok során felmerülő etikai kérdésekre csak annyiban térnek ki, amennyiben az itt közölt szövegváltozatok tartalmát és formáját befolyásolták. A kutatók véleménye erősen megosztott abban a kérdésben, hogy a nyilvános internetes felületeken megosztott vélemények milyen körülmények között idézhetők (Sharf 1999). Egyesek szerint elegendő a kutatásba bevont személyek beleegyezése, mások szerint ugyanúgy szükséges a szereplők beazonosíthatóságának megakadályozása, mint a hagyományos, személyesen végzett kutatási gyakorlatban. Ugyanakkor mindkettő nehezen kivitelezhető a gyakorlatban, különösen, ha nagyobb közösséggel van dolgunk és az idézett szövegrészek kereshetők az adott felületeken. Természetesen lehet úgy is érvelni, hogy a nyilvános felületeken mindenki annak tudatában szólal meg, hogy mondatai idézhetővé válnak. Esetemben ezt a problémát úgy kezeltem, hogy a terepek bemutatása során, ahol lehetséges volt, tartózkodtam az egyéni vélemények idézésétől és az egyedi szereplők megnevezésétől. Azt tapasztaltam, hogy az így született szöveg kissé talán nagyobb távolságot tart a tereptől, viszont bizonyos szempontból könnyebb volt feszebb, áttekintő leírásokat alkotni.

Mindkét terep esetében szembesültem a kutatás lezárhatatlanságának problémájával, azzal, hogy az itt közölt szövegek számos más módon újraírhatók lehetnek, hogy néhány év elteltével más szempontok alapján egészen eltérő következtetéseket vonhatunk le a vizsgált közösségek szerepével és jelentőségével kapcsolatban. Ugyanakkor az itt megfogalmazott kutatási tapasztalatok egy része bizonyosan általánosítható konkrét eseteken túlmutató módon is, így hasznos adalékokkal szolgál a magyar webes közösségek első korszakának megismeréséhez.

Elsősorban ezek a dilemmák magyarázzák a harmadik elemzési egység szövegbe emelését, amiben nem egy konkrét eset alaposabb körüljárására vállalkoztam, hanem különböző terepekre vonatkozó megfigyelések segítségével az új típusú közösségek és a lokalitás változóban levő viszonyára igyekeztem rámutatni. Az új típusú lokális kötődésekkel kapcsolatos megfigyelések nagyban árnyalják azt a képet, amit a társadalomtudományos diskurzusok az egyének és közösségek tértől és helyi tradícióktól való függetlenedéséről állítanak elénk. A lehetséges kutatási témák és elemzési perspektívák felmutatásán keresztül arra a tendenciára kívántam felhívni a figyelmet, hogy a fizikai helyekhez és az azokhoz kapcsolódó lokalitásokhoz fűződő viszonyaink jelentősége az utóbbi években felértékelődött. Ebben a példában nem az etnográfia módszer kerül előtérbe, hanem az a kulturális változást központba állító szemlélet, ami a lokalitás jelentőségének változását a technológia társas használatának empirikus példáiban igyekszik tetten érni. Az a néhány következtetés, ami ennek alapján megfogalmazható, természetesen bizonytalan, mint minden jövőbeli tendencia felvázolására irányuló kísérlet, de megítélésem szerint az áttekintés alkalmat ad arra, hogy annak alapján új, további kutatásokat ösztönző kérdéseket fogalmazzunk meg.

A fejezetben tárgyalt példák természetesen nem alkalmasak arra, hogy a hálózati közösségek minden jellegzetességét szemléltessék, ahogy az elemzés sem meríti ki az etnográfiai megközelítésben rejlő összes lehetőséget. A témák és terepek kiválasztása során arra törekedtem, hogy jól reprezentáljanak bizonyos közösségtípusokat, de egyúttal elég összetettek is legyenek az elemzés számára. A három elemzési példán keresztül az online szerveződő közösségek elemzésének három lehetséges módját kívántam szemléltetni, s mint azt már előre bocsátottam, a vizsgálódást egyik esetben sem tekintem befejezettnek és lezártnak.

Fotózz!¹⁶ – amatőr fotográfiai portál

¹⁶ <http://www.fotozz.hu> . A Melléklet 8. képen látható az aktuális nyitóoldal egy részlete.

A *Fotózz!* a legnagyobb, leglátogatottabb, legismertebb fényképezéssel foglalkozó hazai oldal.¹⁷ Az oldalon található ismertető szerint elsősorban haladó hobbifotósokat és komoly amatőr fotósokat vár tagjai közé, akik nemcsak lelkesednek a fotográfiáért, de magában a képkészítésben is szereztek már némi gyakorlati tapasztalatot. A *Fotózz!* közösségének részvevői egyszerre amatőr alkotók és kritikusok, hiszen a legfőbb tevékenysége a képek értékelése. A szöveges képkritikák és számszerű értékelések visszajelzést adnak a fotósnak az alkotásával kapcsolatban. A legtöbbet értékelt és legmagasabb értékelést kapott fotók alapján képet alkothatunk arról, hogy mitől válik értékessé, érdekessé, mások számára okulást nyújtó példává, követendő mintává egy-egy kép, technika, alkotói megoldás.

A tagok célja a *fotozz.hu* esetében nem elsősorban a megosztás, hanem a részvétel „jó kép” készítéséhez szükséges tudás elsajátítására irányuló tanulási folyamatban. A „jó kép” elsősorban a közösségben népszerű képeket jelenti, amiben szerepet játszik az adott értékelések száma, átlaga, illetve az, hogy hány esetben érik a legmagasabb értéket. A legjobb képek egyben „legjobb példák” is arra vonatkozóan, hogy az adott közösség mit tekint célnak, értéknek, jól sikerült példának.

Az oldal közössége több szempontból is tagolt, a frissen regisztráltakra némileg szigorúbb szabályok vonatkoznak, mint a rendes tagokra; ők az önkéntes alapon dolgozó adminisztrátorok felügyelete alatt teszik meg az első lépéseket. A kiemelt tagságra pályázhatnak a tartósan sikeres fotósok, a címet pályázat és szavazás útján lehet elnyerni. A tagok többsége több kategóriában is megméretteti magát, természetesen vannak bizonyos kategóriákban mérvadó specialisták, szakértők, a többség számára azonban fontosabb, hogy több területen is tapasztalatot szerezhessen. A természetfotózás domináns jellege arra enged következtetni, hogy a felhasználók túlnyomó része ezen a területen érzi magát kompetensnek és sikeresnek, ezzel szemben a riport- és dokumentumfotózástól leginkább tartózkodik, a művészeti kísérletezés legfőbb terepe pedig a digitális képmanipuláció. A „digitális illusztráció” kategóriájába sorolt képek magas fokú felkészültségről tesznek tanúságot, a legjobb alkotások képzőművészeti igénnyel készülnek (nem mentesek a képzőművészeti allúzióktól, intermedialis kísérletektől sem).

A belépők egy része különböző okokból (kudarccsökkentés, érdeklődés csökkenése, szembekerülés a törzstagokkal) hamarosan távozik, közülük néhányan feltehetően más felületeken keresztül, más típusú közösségeket igyekeznek elérni. A távozóknak számára természetesen elérhetők a hazai és külföldi fotós közösségi galériák, melyek kevésbé szigorú elvárásokat támasztanak az értékelésekkel szemben, vagy más szelekciós eljárásokat alkalmaznak a képek kiválasztásakor.¹⁸ A nagy gyűjtőoldalak mellett alternatívát jelentenek a fejlődőben levő hazai fotóblog szubkultúra, melyben szintén megjelentek a közösségre építő tartalom-szervező megoldások.¹⁹ A közösség elhagyása azonban minden esetben a *Fotózz!* által biztosított, relatíve széles közönség elvesztését jelenti, ezért sokan a konfliktusok ellenére is inkább maradnak, és párhuzamosan próbálkoznak más lehetőségekkel.

¹⁷ Több mint 50 000 felhasználó, 150 000 kép, és közel kétmillió értékelés 2010 decemberében.

¹⁸ Ilyen például *Fotóház* portál galériája, ahol tekintélyes *Fotózz!*-ről elvándorolt „diaszpóra” található (<http://www.fotohaz.hu/fotoarena/>), egyes esetekben az elszakadók saját gyűjteményeket hoztak létre, (a *Látó-kör* baráti fotó-blog <http://lato-kor.blog.hu/>). Az elsősorban fotómegosztásra épülő gyűjtőoldalakon való részvétel (a magyar indafotó, vagy a külföldi flickr) vagy a saját fotóblog indítása is megadhatja a nyilvánosság előtti megjelenés lehetőségét.

¹⁹ Az egyik legimpozánsabb vállalkozás a *spottr* (<http://spottr.hu/>) méltán nyerte el a *Golden Blog* verseny fotóblog díját, megvalósítása azt példázza, hogy a hazai amatőr fotós szcéna képeiből is lehet változatos és színvonalas, a legújabb tartalom-megosztási és -szervezési technológiákat is felhasználó blogportált létrehozni.

A tartósan taggá válók már többnyire azonosulnak a közösségi normákkal, és arra törekszenek, hogy az általuk fontosnak ítélt területeken fejlődjenek (képfeldolgozási technikákat tanulnak, képkészítési módokkal kísérleteznek, jobb felszerelésre váltanak). Eközben tolerálják az éppen beilleszkedők szabályokkal és elvárásokkal kapcsolatos kritikáit, hiszen ők már elfogadták a közösség működésének kereteit. Esetükben már megszokottá, a mindennapok részévé válnak azok a közösségi kapcsolatok, amikre a *Fotózz!*-on való részvétel során szert tesznek. A tagok leginkább bizonyos kategóriákhoz kapcsolódóan alkotnak állandó társaságokat, így a természetfotók, a portrék vagy az aktok készítői között szorosabb kötelék alakul ki, értékeléseikben gyakran utalnak korábbi képekre, modellekre, kompozíciós vagy képkészítési megoldásokra.

A *Fotózz!* és az amatőr fotóklub mozgalom között számos párhuzam figyelhető meg: a tanulási folyamat itt is a technikai készségek elsajátításával kezdődik, majd a társak útmutatásán, képein és megjegyzésein keresztül szerzett ismeretek birtokában válhat valaki egyre magabiztosabb taggá. A megismert és megismertetett képek, és az azokhoz kapcsolódó reflexiók száma a virtuális közegben sokszorosa lehet annak, ami a szűkebb tagságú lokális társaságokban hozzáférhető. A kommunikáció hálózati jellegzetességeiből fakadóan egy demokratikusabbnak tetsző légkör is megtapasztalható, hiszen nincsenek megkérdőjelezhetetlen tekintélyű vezetők, az értékelésben mindenki egyenlő jogokkal vesz részt. A nyilvános bemutatkozásig, például a valódi galéria-kiállításokon való részvételig kevés tag jut el, a *Fotózz!* ebből a szempontból nem nyit utat az intézményes fotográfiában való részvételre, ellentétben a nagyobb amatőr fotóklubokkal, fotográfus szabadiskolákkal és szakképzésekkel. A természetfotózás és az alkalmazott fotográfia területétől eltekintve ugyanakkor nem igazán képesek versenyre kelni a „hivatalos” és „hivatásos” fotográfia képviselőivel, melynek egyik oka, hogy az általuk használt képi nyelv és képekkel kapcsolatos beszédmód nem érintkezik a hivatalos fotográfiaéval.

A közösségi értékelésre épülő digitális gyűjtemények a fotóról szóló diskurzus demokratizálódásának lehetőségével kecsegtetnek, hiszen ez a populáris használati mód mentes a kritikai autoritás, értelmezési iskolák hatása alól. Azt figyelhetjük meg, hogy spontán módon kialakulnak a képekről való beszéd normái és keretei, létrejön egy többé-kevésbé közös elképzelés a megfelelő értékelés elveiről. A közösség látszólag egyenrangú tagjai közül ugyanakkor igen hamar kiemelkednek a „sokra értékelték” és a „tekintélyes értékelők”, azaz megjelenik valamilyen informális, a kívülálló számára nem nyilvánvaló hierarchia a tagok között.

A *Fotózz!* esetében az előzményeként szolgáló korábbi esettanulmányban a digitális fotográfiához, azon belül is a populáris fényképezéshez kapcsolódó beszédmódok elemzésére vállalkoztam, ebben a szövegrészben elsősorban a közösség szerveződésének dinamikáját kívántam megmutatni: miért csatlakoznak az érdeklődők, hogyan válnak taggá, milyen csoportokba szerveződnek, és miért távoznak idővel a közösségből. A *Fotózz!* egyetlen közös tevékenység, az értékelések készítése köré szerveződik, ez szolgáltatja az oldallal kapcsolatos beszélgetések fő témáját, és ezt fedezhetjük fel a tagok közötti konfliktusok hátterében. Az eset ugyanakkor azt is jól szemlélteti, hogy az oldal aktív közreműködői nem egy nagy közösséget alkotnak, hanem a különböző fotográfiai alkotótechnikák, a kedvelt témák, és nem utolsósorban a tagok személyes hálózatai mentén hoznak létre elkülönült kis csoportokat. A megosztásra és véleménycserére épülő alkotóközösségek másutt is hasonlóképpen strukturálhatók, és a jellemző felhasználói magatartásokban is láthatunk párhuzamokat, igyekeztem azonban a közösség egyedi sajátosságait (korai intézményesülés, viszonylag statikus működési keretek) is kiemelni.

A Metnet- az amatőr meteorológusok fóruma

Közel tíz évvel az első internetes meteorológiai szolgáltatás (*um-weather*) létrehozását követően az ELTE három meteorológus hallgatója megelégedte, hogy nincs az időjárással foglalkozó magyar nyelvű weboldal, ezért úgy döntöttek, hogy készítenek egyet. Rövid kísérleti üzem után a *Metnet*²⁰ portál hivatalosan 2001. január 1-én indult, azzal a célkitűzéssel, hogy a meteorológiát népszerűsítse. A kezdetben csak napi előrejelzést, rövid írásokat, kislexikont és vendégkönyvet tartalmazó oldalon még abban az évben elérhetővé váltak az *Országos Meteorológiai Szolgálat*tól (OMSZ) érkező hivatalos hőmérsékleti és aktuális időjárásra vonatkozó adatai, ám az igazi újítást az észlelési napló létrehozása jelentette. A szolgáltatás segítségével az észlelési tesztet teljesítő regisztrált felhasználók „élő” időjárási paramétereket tudtak rögzíteni az oldalon, a bevitt adatokból pedig böngészhető és archivált időjárási adatbázis készült. A maga idejében ez igencsak innovatív megoldásnak számított, a hasonló internetes észlelői hálózatok csak évekkel később alakultak ki, és azok is költséges, automata észlelő állomásokra épülő rendszerek voltak. A 2003-ban indult az előrejelzési verseny, ami azóta kisebb megszakításokkal folyamatosan működik, melyben a sikeres részvételhez már komolyabb szakmai ismeretekre volt szükség. Nem véletlen, hogy a játék résztvevői között elsősorban a szakmai fórumok gyakori látogatóit fedezhetjük fel, és közülük kerülnek ki azok, akik majd az immár a tagok által jegyzett napi prognózisok készítését is felvállalják.

Az ország különböző részein lakó, az online felületen akár napi rendszerességgel érintkező „metnetesek” körében magától értetődően merült fel a személyes találkozás iránti igény. Az első közös hétvégi kirándulás 2003. októberében szerveződött, a következő év januárjában pedig megrendezésre került az első meteorológiai szabadegyetem. Az utóbbi, évente ismétlődő alkalmak egyszerre szakmai és közösségi események, ahol az előadások, szakmai beszámolók, a weboldal aktuális kérdéseinek megvitatása mellett mindig vannak a családtagokat is bevonó, informális programok. Az azóta eltelt időben 18 hivatalos *Metnet*-találkozó mellett számos helyi összejövetelre, baráti légkörű találkozóra, közös természetjárásra került sor. Az intézményesülés időszakát egy 2005 elején az *Amatőr Meteorológusok Első Magyarországi Közhasznú Egyesületének (A-MET)* megalakulása zárta le, ettől kezdődően a *Metnet* működtetését ez a civil szervezet végzi. A megszerveződés folyamatának első szakasza sokban emlékeztet az észak-amerikából induló korai netes szubkultúrára spontán kialakulására, arra azonban alig találhatunk példát, hogy az internetes közösségek tagjai valódi, kollektív döntéshozatalra és érdekképviseletre is képes szervezetet hozzanak létre.

A *Metnet* korai szakaszában a tagság gyors növekedése részben a szolgáltatás újdonságának és exkluzivitásának volt köszönhető (a hivatalos adatszolgáltatás eredményei máshol nem voltak elérhetőek), illetve annak, hogy könnyen és egyszerűen lehetővé tette a csatlakozást és a részvételt. A körülbelül húszezer regisztrált tag közül természetesen kevesen váltak tartósan aktív résztvevőkké, a rendszeres észlelők száma ezres nagyságrendű, a fórumozó törzstagok köre százra tehető, a tulajdonosként és döntéshozó szervként működő Egyesület mindössze 44 tagot számlál.

A *Metnet* esetében tehát egy több szinten szerveződő, sok apróbb társas hálózatot magába foglaló közösségről beszélhetünk. Az észlelés a közösségi tevékenység fontos, de nem előírt része, ami magányosan is elvégezhető, a regisztráció viszont lehetőséget biztosít az előrejelzési versenyben való részvételre és a fórumhozzászólásokra is. Az észlelések vagy a hozzászólások száma közvetlenül nem jelenik meg felhasználó profilokban, ahogy a fórumrendszerekben megszokott rangok sincsenek. A legtöbb felhasználó nem a saját nevét használja, viszont

²⁰ <http://metnet.hu> . A Melléklet 9. képén az oldal aktuális nyitóoldala látható.

megadja lakóhelyét és fényképes avatart használ, azaz név nélküli, de semmi esetre sem anonim kommunikációról beszélhetünk.

A *Metnet* fórumain²¹ élénk és változatos közösségi élet zajlik, melynek centruma a fórum társalgója. Ez a leglátogatottabb felület, ahol naponta 200-300 üzenetváltás történik. Néhány évvel ezelőtt főként az informális csevegés céljára szolgált a fórumrendszernek ez a része. A társalgás a baráti közösségek megszokott témái és tevékenységei (munka, tanulás, születésnap ünnepség, közös meccsnézés, receptek és házi gyógymódok cserélgetése, zenék és képek megosztása) körül forgott, de a legváltozatosabb személyes, gyakran intim jellegű témákról is beszéltek egymással a rendszeres résztvevők, voltak, akik naponta akár több órát is töltöttek virtuális ismerőseik körében. A fórum szerepe a legutóbbi verzióváltáskor megváltozott, „meteorológiai társalgó” lette az új neve, az új szabályzat is tiltja a chat-szerű használatot. Ma már itt is inkább az időjárással kapcsolatos témák szolgáltatják a beszélgetések vezérfonalát, és közönsége is kicserélődött. Ugyanakkor, aki a társalgóba ír, az személyes ismerőseivel társalog, ma is itt szerveződnek az egymáshoz közel lakók spontán hétvégi kirándulásai és találkozói, itt tervezik el az országot átszelő utazások során megejtett kölcsönös látogatásokat, és itt osztják meg az ezekről készült képeket és videókat.

A köztérként szolgáló társalgóban bárki megszólalhat, a tagok szorosabb egymáshoz kötődésének, a beszélgetésekbe történő aktív bekapcsolódásnak a társalgó az elsődleges terepe. Az új felhasználók innen ismerhetik meg a megszólalási- és üzenetváltási mintákat. Az itt megszerzett előzetes tudás birtokában már magabiztosabban lehet belépni a többi fórumtémába, bár a társalgó törzsközönsége nem látogat más fórumokat intenzíven. A hozzászólók profiljában megjelenő lakóhely-adatok is ezen a felületen válnak jelentőssé, hiszen a megszólalók között spontán kialakul a „szomszédság” érzete, ami aztán a valós életben gyakrabban alakul át személyes kapcsolatokká, mint a szűkebb tematikus érdeklődésre épülő fórumok látogatói közötti viszonyok.

A szakmai témájú topikokban érzékelhetően kevesebben, jellemzően a törzstagok vesznek részt. A legnépszerűbbek a hosszú és rövidtávú prognózist és az észlelési verseny alakulását megvitató topikok, naponta negyven-ötven hozzászólással. Majdnem százezer üzenet keletkezett a meteorológiai és a társtudományok fórumcsoport témáiban is, itt az egyes topikokban zajló beszélgetéseket kisebb társaságok dominálják, a beszélgetések hangvétele informális, és a meteorológiai topikokhoz képest gyakrabban találkozunk „off topik” megjegyzésekkel. A régi résztvevők esetében könnyen észrevehető, hogy ők a társalgóba és a legkülönbözőbb szakmai témákba is bármikor betoppanhatnak.

A meteorológiai fórumtémák ezzel szemben többé-kevésbé zártak, az itt otthonosan mozgó tagok közös tevékenysége inkább egy helytől független tanuló- és tudásközösségre emlékeztet. A szakmai topikok (különösen a csak „szakmai joggal” látogatható meteorológiai témájúak) az önképzés valódi terepéül szolgálnak, a beszélgetések a jelenségek, és az azok magyarázatául szolgáló modellek és teóriák diszkussziójára korlátozódnak, a tagok megosztják egymással ismereteiket és azok forrásait, ha szükséges, részletesen érvelnek és magyaráznak. Az esetenként előforduló szakmai jellegű viták ugyanakkor igen ritkán torkollnak személyeskedésbe, még nem fordult elő, hogy emiatt felhasználót véglegesen ki kellett volna tiltani. Másként fogalmazva: minél inkább korlátozott a téma és a résztvevők köre, annál jobban működik az önszabályozás a topik-társaságok kommunikációjában.

²¹ Az egyszintű fórumrendszer tartalomjegyzékét a Melléklet 10. képe mutatja be.

A *Metnet* és a hasonló közösségek esetében felvetethető, hogy azok határai nem feltétlenül esnek egybe a regisztrált tagok halmazával, hiszen az oldal látogatóinak köre jócskán túlterjed azon. A leselkedő, néma felhasználók (*lurkers*) régóta dilemmát jelentenek az online közösségek kutatói számára, hiszen miközben semmilyen mértékben nem válnak aktív résztvevőkké, ők alkotják azt a láthatatlan közönséget, mely nélkül az egész közös tevékenykedés értelmét vesztené. A *Metnet* története során az aktív felhasználók és a látogatók száma együtt növekedett, ahogy az utóbbi időben a törzstagság száma és aktivitása stabilizálódott, a napi egyedi látogatói szám is beállt a 25 ezer fő körüli értékre.²²

A *Metnet* esetében egy tudásközösségről beszélhetünk, amely informális szerveződésű, alapját a személyes érdeklődés szolgáltatja, célja egy bizonyos terület nyilvánosságának megeremtése. A törzstagok identitáskonstrukciójában fontos szerepet tölt be az aktív részvétel, illetve a közös célokért folytatott kollektív erőfeszítések megtétele. A beszélgetésfolyam során azonban a szakértők a hazai és a külföldi meteorológiai szakirodalom beható ismeretétől tesznek tanúbizonyságot, de igen nagy számban vannak jelen „laikus” tagok is. A résztvevők az ajándékgazdaság elve alapján osztják meg egymással tudásukat, ebben az alkalmi önkéntes segítségnyújtás mellett szerepet játszik az is, hogy ki milyen módon vesz részt a közösség mindennapjaiban. A *Metnet* története azzal kapcsolatban is tanulságul szolgál, hogy a hasonló, közhasznú tevékenységet folytató és szolgáltatást nyújtó szervezeteknek intézményesülniük kellett ahhoz, hogy fejlődni és fejleszteni tudjanak, és állandó megújulással ébren tudják tartani a törzstagok érdeklődését. Amíg a *Fotozz!* erőssége a változatlanosság, úgy a *Metnet*nél a történetként is elbeszélhető folyamatos változás játszotta a főszerepet.

Hely és virtualitás – új típusú lokális kötődések

A következőkben a mellett szeretnék érvelni, hogy az új technológiák használatának számos aspektusában tetten érhető a térbeli kötődések új formáinak megerősödése. Egy sor, főként hazai példa bemutatásán keresztül azt szeretném megvizsgálni, hogy miként is jelenik meg egyre kitapinthatóbb módon a lokalitás az új technológiai terek kontextusában. Egyfelől azt mutatom be, hogy az online diskussziók különböző formáiban miként van már ma is jelen a térbeli orientáció (a lokális fórumok, blogok, civil média esetében), másrészt számba veszem azokat a kialakulóban levő új lehetőségeket (a közösségi térképezés, lokális archívumok, kiberaktivizmus formáit), amelyek virtuális és a valóságos környezetek intenzívebb összekapcsolását ösztönzik. Ahogy azt már korábban említettem, az áttekintés célja itt nem a jelenségek részletes elemzése, csupán a potenciális kutatási lehetőségek irányainak kijelölése.

Úgy tűnik tehát, hogy a lokálisan szerveződő online közösség kialakulásának és fennmaradásának alapfeltétele nem a kritikus tömeg megléte, sokkal inkább az, hogy működése során képes-e érvényesen tematizálni a helyi közéletet. A hazai példák, mint majd látni fogjuk, arra mutatnak rá, hogy bizonyos tényezők (a nyilvánosság más lehetőségeinek és a civil önszervezés formáinak hiánya) ösztönözhetik a hasonló szerveződések létrejöttét.

Magyarországon egy kisvároshoz, Bajához kötődik az első kísérlet egy lokális fórumközösség létrehozására, 1999-ben (Kumin 2001), az index.hu országos hírportálhoz kapcsolódó fórumrendszer keretei között. Az egyszerű topikként (*Bajai régió saját névvel, kötetlenül*) induló beszélgetés úgy duzzadt tízezren felüli hozzászólásfolyammá, hogy az abban résztvevők mindegyike saját nevét vállalva vett részt a beszélgetésben. Mindez a hírportál érdeklődését is

²² A publikusan elérhető adatok alapján az *Metnet* weboldal látogatottsága ma is növekszik, ugyanakkor elvesztette első helyét az üzleti alapon működő rivális weboldalakkal szemben.

felkeltette, önálló régióként kapott szobát. A hétköznapi városi témák mellett a helyi kábeltelevíziós hálózat eladása volt az a kérdés, amiben a város vezetői szakértőként fordultak a fórumozókhoz. S bár az aktuális kérdésben a testület nem fogadta el a javaslatokat, a polgármester és egyes képviselők továbbra is részt vettek a hozzászólásaikkal a fórumban. Kumin elemzésében a bajai fórumközösség létrejött egy új demokratikus politikai gyakorlat, az e-demokrácia irányába mutat, amely modellként szolgálhat más önkormányzatok számára, ugyanakkor arról is beszámol, hogy a név felvállalása számos szerencsétlen konfliktushoz vezet. A bajai minta azonban ragadós lehet, hiszen az Index regionális közösségei között ma is számos helyi topik működik, jellemzően kisebb településekhez kapcsolódóan. A magyar középvárosok közül ma Dunaújvárosnak van önálló portálként működő fórumrendszere (dumaujvaros.hu), amely tematikájában igen szerteágazó, de közössége a helyi hírekre és eseményekre reagál legérzékenyebben.

A fórumok ma már nem egyedüli és nem is feltétlenül a leghatékonyabb eszközök a városi élettel kapcsolatos hírek, történések, problémák megvitatásához: a lokális kérdésekkel foglalkozó blogok képesek olyan témákat is a felszínen tartani, amelyek elvesznének vagy meg sem jelennek más médiafelületen. A magát „első debreceni blog”-ként meghatározó *Basahalom boulevard*²³ az első olyan városblog, amely a helyi hírek és események szubjektív kommentátoraként vált népszerűvé és országosan ismertté. A *Basahalom* újszerűsége abban állt, hogy a városi közélet ellentmondásosan megítélhető témáit nyilvános vita tárgyává tette, újrafeldolgozta a sajtóközleményeket, helyi tudósításokat, közgyűlési videókat több esetben olyan sikerrel, ami az országos médiumok ingerküszöbét is elérte.

Az interneten létrejövő lokális médiateretek a városi élettel kapcsolatos hírek, történések, problémák megvitatásához nyújtanak terepet, kiegészítve vagy gazdagítva a helyi médiát, gyakran éppen a hivatalos városi kommunikáció ellenében. A lokális nyilvánosság arénáinak jelentősége, hogy kiszélesítik a hagyományos, illetve intézményes módon működő online médiafelületeket, így olyan lazán szabályozott diskussziókra adnak lehetőséget, amelyekre korábban nem kerülhetett sor. A fórumok és blogok mellett egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a közösségi hírfogyasztásra, a hírmegosztásra épülő szolgáltatások (digg, twitter) nyomán „hírügynökségek” szülehetnek, a kapcsolati hálózatokra épülő technológiák pedig szokatlanul gyorsan képesek a hírek és vélemények gyors és spontán terjesztésére.

A lokális kérdésekkel kapcsolatos civil aktivitást gyakran éri az a bírálat, hogy nem képes tartós és hatásos érdekképviseletre, csupán egyes konkrét ügyekben, alkalmilag tudja mozgósítani a városlakókat, ezt azonban inkább tulajdoníthatjuk a helyi politikai intézményrendszer diszfunkciójának, mint az aktivisták szervezetlenségének vagy a városlakók érdektelenségének. Az új technológiák használata, az interneten zajló kommunikáció a helyi szerveződések számára gyors információcserét tesz lehetővé, ami nemcsak a fontosnak vélt témák ébren tartását teszi lehetővé, hanem – ahogy arról már szó esett – a mozgósításában is új erőforrásokat jelenthet a civil szerveződések számára. Az internetes aktivizmus egyik meghatározó tulajdonsága, hogy viszonylag szűk aktív tagság a maga körül kialakított széles kapcsolati hálózatokon keresztül mobilizálja a vele szimpatizálókat, így könnyedén szervezhetőek meg spontán gyülekezés formái, a flashmobtól a demonstrációkon át az étláncokig. Nem csupán a G8-ak elleni tüntetések SMS-ben szervezett csapatmozgásainak példájára gondolhatunk az internetes aktivizmus kapcsán: ma már szép számmal találkozhatunk helyi példákkal is. A *Civilek a Mecsekért*²⁴ mozgalom riadólánca, hírlevelei és információs portálja eredetileg kifejezetten a mecseki lokátorépítés elleni

²³ <http://basahalom.blog.hu/>

²⁴ <http://cmm.hu/>

akciók megszervezését szolgálta, mára az oldal és a köréje szerveződő közösség egy sor környezeti kockázat, természetvédelmi ügy helyi képviselőjévé nőtte ki magát, miközben maga a szervezet alig növekedett. A lokátor ügyében tartott helyi népszavazás érvénytelensége ellenére sikeres akciók révén pedig sokak számára hiteles, de legalábbis nyilatkozatképes képviselőjévé vált az általa felkarolt ügyeknek.

A helyblogok, lokális fórumok, internetes szerveződések széles skálájáról beszélhetünk a szubkulturális szórakozóhelyek webes megjelenésétől a kistelepülések életét bemutató oldalakig (lásd Cserépőfalu és Drávapiski egészen eltérő, blogposztokban követhető mindennapjait), amin keresztül tovább tárgyalhatnánk a térbeli kötődések megjelenését az új technológia tereiben, azonban egy másik irányból is közelíthetünk a kiinduló kérdéshez: milyen módon alakult át a térbeli kötődések az új technológiai lehetőségek kapcsán?

A térképek természetesen a fizikai térbeli információk (pontok, helyek, területek és kötöttük levő kapcsolatok) mellett mindig is hordoztak egyéb, vizuálisan és verbálisan kódolt, szemantikai természetű elemeket (a terep tulajdonságait, a térképelem típusát, megnevezéseket és más deskripciókat), a digitalizálás azonban egy sor új lehetőséget nyitott meg a tér megjelenítésében. Ennek egyik legfontosabb eleme az interaktivitás, azaz a felhasználói döntések révén alakíthatók a térképek megjelenítési módjai. Kezdetben ez a léptékarány megváltoztatására korlátozódott, a több rétegből felépített térképek esetében azonban a megjelenített tartalmak köre is manipulálhatóvá vált, a térképek valóban testre szabhatók lettek. Az ilyen módon megalkotott egyéni térképek megoszthatók, tovább módosíthatók, összekapcsolhatók egyéb mediális tartalmakkal. A digitális térképek mára tehát valóban hipermédiává és az információ korábbi szerveződési rendszerei (ontológiák, taxonómiák, katalógusok) mellett az egyik legdinamikusabban fejlődő információszerzési eszközzé váltak.

A térinformatikai alkalmazások napjainkban tapasztalható gyors terjedéséhez jelentősen hozzájárult az alapjukat képező térbeli információk kvázi ingyenessé válása. Az alaptérképekre épülve ugyanis nem csupán a megszokott, korábban elsősorban kereskedelmi, de egyre inkább ingyenes verzióban is elérhető térinformatikai szolgáltatások (útvonaltervezés, címkeresés, egyéni térképek készítése) vált lehetővé, hanem az alaptérképekre épülve új, innovatív felhasználási lehetőségek sora bontakozott ki. Az egyik legfontosabb globális webes térképszolgáltatás üzemeltetője, a Google az ingyenes térképszolgáltatás mellett maga is létrehozott ilyen innovatív szolgáltatásokat,²⁵ emellett pedig ingyenessé tette az alaptérképekhez és az azt kezelő alkalmazáshoz való hozzáférést.

A közösségi térképezés (community mapping) alapesetben magára a térképkészítésre irányul, miként az egyre használhatóbbá váló „nyílt forráskódú” *OpenStreetMap* térképszolgáltatása, de hasonló módon egy virtuális alkotóközösség munkájának eredményeit felmutató munka lehet a térképek annotációja (*WikiMappia*) vagy tartalmakkal való feltöltése. Magyarországon két nagyobb közösségi térképezési kísérlet is indult. A BME Média Oktatási és Kutató Központ egyik projektje²⁶, a *Jó-hely* abban nyújt segítséget, hogy éttermeket, szórakozóhelyeket, klubokat, üzleteket, kulturális intézményeket vagy éppen játszótereket fedezzünk fel a környezetünkben, amelyekről a felhasználók a helyek rögzítése és besorolása mellett rövid jellemzést is adhatnak. Hasonló elvre épül a *GeoSpace*, amely az előzőhöz képest több funkcióval bír, és alkalmas arra,

²⁵ Street View (utcakép), Biking Directions (útvonaltervezés bicikliseknek), Latitude (helyzetmegosztás), Flue Shot Finder (influenza oltóanyagot forgalmazó patikák), Panoramio (természet- és városfotó gyűjtemény), Google Earth (virtuális földgömb).

²⁶ <http://jo-hely.hu>

hogy a felhasználók megismerhessék más felhasználók térképeit, nyomon követhessék egymás tevékenységét. A főként budapesti felhasználók körében népszerű „Jó-hely” találati változatosabbak, gazdagabb leírásokat tartalmaznak, a fővároson kívüli területeken viszont alig találhatók felvitt pontok. A *GeoSpace* a lelkes, de magányos térképezők alkalmazásának tűnik, itt az a kritikus tömeg hiányzik, amitől valóban részletgazdag annotált várostérképek születnének. Mindazonáltal ezek a közösségi térképek még jelenlegi formájukban is hasznosabbak, mint az önkormányzati honlapokon szereplő hivatalos térképek, melyek jó esetben is csak a nyomtatott térképekről megtudható információkat tartalmazzák.

A térbeliségen alapuló információszerzés egy másik lehetőségét a múlt örökségének bemutatására irányuló törekvések jelzik. A térinformatikai rendszerekre épülő, vagy azokkal kiegészülő helyi archívumok túlmutatnak a digitalizáció feladatának elvégzésén, és újszerű bemutatási módokat tesznek lehetővé. Az első ilyen kísérlet a pittsburgh-i egyetemen zajlott, melynek teljes helytörténeti képanyagát a városrészek szerint rendezték.²⁷ Az úttörő jellegű projektnek voltak gyermekbetegségei, viszont, ha elég türelmesen böngészünk a képek között, valóban megtudhattuk, milyenek voltak az egykori utcák, terek, emberek. Az első hasonló hazai kísérlet a Tabán történeti képtárház,²⁸ ami három korszakra bontva mutatja be eredeti térképek alapján a településrészeiről készült fotókat. A térkép „utcáin sétálva” a képek eredeti készítési helyükre kattintva tekinthetjük meg a több, mint ezer képből álló gyűjteményt.

Ugyanakkor nem csak a képek, hanem sok százezer, a mai köz- és magángyűjteményekben lappangó tárgyi emlék ellátható földrajzi referenciákkal (alaprajzok, tervek, festmények, képeslapok), amelyek az adott tér megismerését gazdagíthatják. A nyilvánosan megosztott, a hálózati közvagyon részévé tett alkotások és dokumentumok a közösségi emlékezet újfajta hordozóivá válhatnak, amennyiben mindehhez innovatív bemutatásmód is társul. A közelmúlt egyik ilyen izgalmas kísérlete a *Fortepan*²⁹ gyűjtemény, a múlt század utcán talált privátképek egyre gyarapodó archívuma, jól példázza ezeket a prezentációs lehetőségeket. A pécsi kulturális főváros projekthez kapcsolódóan kevésbé látványos, de igen értékes közösségi archívumok jöttek létre részben civil kezdeményezések eredményeként. A városról szóló közösségi fotóblog, a *PécsU2*³⁰ első kísérlet a városkép gazdag repertoárjának online bemutatására. Az eredetileg a köztérek átalakulását és az év fontos eseményeit dokumentáló *Pécskép*³¹ pedig megteremtette az alapját egy sokféleképpen böngészhető képes várostörténeti gyűjteménynek.

A kulturális örökségünk térhez kapcsolódó tartalmi ma már egyszerűen megjeleníthetők a mobil eszközökön, nincs szükség speciálisan kifejlesztett, az augmentált valóság élményét létrehozó szoftverekre. A *Layar*³² szolgáltatás a helymeghatározásra képes telefonunk kamerájának képére vetíti ki a kiválasztott adatbázisok rétegeit, így egy épületről nem csak annak elnevezését tudhatjuk meg, de elolvashatjuk annak történetét vagy leölthetünk ahhoz kapcsolódó médiatartalmakat. A *Toozla*³³ alkalmazás segítségével a városokban bolyongva meghallgathatjuk a hangos útikönyvek egyes helyekhez részleteit, vagy a városlakók hátrahagyott üzeneteit.

Azt láthatjuk tehát, hogy az új technológiák többféleképpen motiválhatják környezetünk újrafelfedezését, miközben bekapcsolódásra, részvételre ösztönöznek minket. A hálózati

²⁷ <http://digital.library.pitt.edu/d/documentingpitt>

²⁸ <http://hspartacus.hu/tabán>

²⁹ <http://fortepan.hu>

³⁰ <http://pecs2u.eu>

³¹ <http://pecskep.hu>

³² <http://www.layar.com/>

³³ <http://toozla.com/>

kommunikáció tematizációs technikái ráirányítják a helyi közösségek figyelmét azokra a közös ügyekre, amik helyi szereplők elfoglaltsága miatt egyoldalúan kerülnek bemutatásra, vagy az országos médiumok túlsúlyából fakadóan háttérbe szorulnak. Lassanként kialakulnak azoknak a helyi médiatereknek a körvonalai, amelyben a felhasználók is a diszkusszió résztvevőivé, esetleg társszerzőkké, civil aktivistákká válhatnak. A lokális ügyek melletti elkötelezettség pedig az együtt élő közösség társadalmi tőkájének részét képezi (Wellman–Haase–Witte–Hampton 2002), így annak várható gyarapodása remélhetőleg hosszabb távon nem csak a problémák megfogalmazását, hanem azok közös megoldását is elősegíti majd.

A helyhez kötött virtuális közösségeket vizsgáló szövegrész a tér szerepét áttekintő elméleti fejezet kiegészítéseként a lokális virtuális terepeket és platformokat tekintette át. A vizsgálat fő kérdésfeltevése az volt, hogy miként teremthetők meg az új típusú térbeli kötődések a helyi nyilvánosság fórumain, a környezettel kapcsolatos diskurzusokon vagy épp innovatív szolgáltatásokon keresztül. Módszertani szempontból nem tekinthető valódi etnográfiai kísérletnek, csak a potenciális kutatási terepek áttekintéséről van szó.

A fenti esettanulmányok célja az volt, hogy szemléltessék az etnográfiai megközelítés alkalmazhatóságát a hálózati kommunikáció és az online szerveződő közösségek jellegzetességeinek és működésének kutatásában. Az egyes közösségek kutatásában az etnográfiai módszerek kézenfekvőnek és adekvátnak tűnnek, de tere lehet az összehasonlító vizsgálatoknak is. Reményeim szerint ezeket a tapasztalatokat nem csak az etnográfusok, de más humán tudományok képviselői is felhasználhatják, találhatnak benne hasznos, továbbgondolható vagy éppen újabb kutatások során pontosításra szoruló meglátásokat.

ZÁRSZÓ

Az értekezés az új technológiák társadalmi kulturális hatásainak megismerésére irányuló etnográfiai megközelítés kereteit és lehetőségeit mutatta be, különös tekintettel a téma kutatásának kommunikációs- és médiatudományi összefüggéseire, valamint a kutatási programok egymást kiegészítő multidiszciplináris jellegzetességeire. Az írás áttekintést adott a korábbi kutatási előzményekből kibontakozó három fő megközelítésről (a média-, a virtuális- és a digitális etnográfiairól), majd felvázolta a hálózati közösségek etnográfiájának nevezett terület programját. Ezt követően a különböző technológiai terekkel és online közösségekkel foglalkozó társadalomtudományos diskurzus elemzésére került sor, az elméleti fejezeteket három empirikus elemzési példa egészítette ki.

A korábbi szakaszokban már megfogalmazott következtetések újbóli elismérlése helyett a zárszóban azzal a problémával szeretnék foglalkozni, ami az egész munka elkészítése során nehézséget okozott. Nevezetesen az elemzés szempontjából alapvető fontosságú kulcsfogalmak meghatározásáról van szó, mivel a bevett kifejezések problematikussá válnak, elbizonytalanodnak, amennyiben a hálózati kommunikáció közegében vizsgáljuk meg őket. Olyan teoretikus koncepciókat érintettek ebben, melyek régóta részei a társadalomtudományos vizsgálatoknak és teóriáknak, gazdag jelentéshálójával rendelkeznek a különböző tudományos (és hozzájuk kapcsolódó laikus) diskurzusokban, épp ezért felbukkanásuk az új technológiák kontextusában gyakran problémamentesnek tűnik.

A társadalomtudományok beszédmódjára mindig is jellemző volt, hogy az abban megjelenő fogalmak aluldetermináltak, hiszen ezeket az absztrakciókat nem konkrét jelenségeknek tekintjük, hanem olyan sajátos gondolati képződményeknek, amelyek a dolgok jelölésére,

gondolati megragadására szolgálnak. Különösen jellemző ez az antropológiára, melynek számos központi koncepciója (a kultúra, a szimbólum, a rítus) valójában csak a konkrét elemzések kontextusában tesz szert határozottabb definícióra, a tudományterület pedig az egyes irányzatok fogalomhasználatában tetten érhető különbségeket igen plurális módon kezeli.

Az értekezésben magam is ezt a megengedőbb vagy lazább fogalomhasználatot követtem, mely a terminusokra elsősorban az elemzés eszközeiként tekint. Ugyanakkor azt gondolom, hogy az utóbbi időben olyan feszültségek keletkeztek bizonyos fogalmak hagyományos és új, illetve általános és partikuláris értelmezései között, ami mindenképpen szükségessé teszi ezeknek a fogalmaknak az újraértelmezését. Ennek a feladatnak az elvégzésére az értekezés nem vállalkozhatott, hiszen egy ilyen mélyebb, részben tudásszociológiai és tudományfilozófiai elemzés elvégzése meghaladja a szerző kompetenciáját.

Az értekezés zárásában ezeket az írás során előkerülő fogalmi dilemmákat szeretném ismételtelen áttekinteni, kitérve azok lehetséges feloldására, mert úgy gondolom, hogy, ha megnyugtató tisztázásuk nem is lehetséges, a felmutatásuk hasznos lehet a további kutatások számára is.

tér és lokalitás

Miként az Wolfgang Welsch (2000) remek elemzéséből kiderül, a virtuális tér nem tekinthető a szó megszokott filozófiai értelmezései szerint virtuálisnak (azaz nem látszat, tükörkép vagy alternatív valóság), bár kétségtelenül nehezen értelmezhető kizárólag a valós térhez kapcsolódó tapasztalatok alapján. A kibertér esetében a térbeliség sokféle dimenziójáról beszélhetünk: fizikai értelemben az adott infrastruktúra vagy a tartalom helyére, esetleg térbeli kontextusára vonatkozóan; metaforikusan a mozgáshoz/szállításhoz, nyilvános terekhez és egyéb térkonceptiókhoz kapcsolódó értelmezések kiterjesztésével, végül, mint a mindennapi tapasztalatok szempontjából fontos közösségi terekről, virtuális szomszédságokról, médiaterről.

A tér a fenti esetek mindegyikében társadalmilag konstruált és meghatározott, ráadásul a tér termelésének ugyanazon logikája hatja át a virtuális és valóságos tereket. A kettő közötti distinkció jelentősége ugyan megmarad, de többé már nem tűnik indokolhatónak a virtuális helyek és a lokalitás szembeállítás. A virtuális helyek éppúgy idegenek és ismerősök találkozási pontjai, az ott zajló társas interakció világa épp annyira valóságos lehet, mint a fizikai helyek esetében. Az új technológiai tereket tehát nem az „általánosított máshollét” Meyrowitz-i kategóriája mentén lenne szerencsés értelmezni, hanem éppen ellenkezőleg, az *otlét (being there)*, a valahová tartozás (*sense of belonging*) és a tér megtapasztalása (*sense of place*) mentén.

A mobil információs technológiák egy újabb ponton alakítják át a virtuális tér és fizikai tér kapcsolatát, a fizikai és a virtuális tér összekapcsolásával lehetőséget teremtenek hibrid terek létrejöttére (a helymeghatározás és a helyzetmegosztás, valamint az állandó internetkapcsolat révén). Ezek az új alkalmazások tovább formálják a jelenlét és részvétel kategóriáit, következésképpen hatással vannak a tér megtapasztalásának módjaira is, amelyet természetesen az interneten túl más hálózat-alapú technológiák is alakítanak. Másrészt maguk a fizikai helyek sem maradnak érintetlenül ebben a folyamatban, egyre inkább arról beszélhetünk, hogy a virtuális tér kiegészíti, átszövi, átalakítja a fizikai teret.

közösség

Az on-line szerveződő csoportokra a hagyományos közösségfelfogások (Ferninand Tönnies *Gemeinschaft* fogalmától Benedikt Anderson *elképzelt közösség*ig) csak részben érvényesek. Ezek a csoportok valójában csak annyiban tekinthetők érték-, norma-, és értelmezési közösségként, amennyiben a csoport működéséhez a tagoknak el kell fogadniuk egy bizonyos minimális konszenzust, be kell tartaniuk az alapvető szabályokat, és hasonló felkészültséggel kell rendelkezniük. Az online szerveződő közösségekkel kapcsolatos vita fókuszában az állt, hogy az „virtuális közösségek” rendelkezhetnek-e a fizikai valóságban létező közösség jellemzőivel. Az ellenzők legfontosabb érve a közösségek gyakran változó tagsága, túlságosan elasztikus normái és szabályai, illetve az érzelmi kötelek bizonytalan jelenléte voltak, a virtuális közösségek valóságosága mellett érvelők pedig arra hivatkoztak, hogy a közösségi élményre a valós életben is kapcsolati hálózatokon keresztül teszünk szert, így az online interakció egyszerűen kiegészíti az offline tevékenységeket.

Egyfelől hasznos lehet annak a meghatározása, hogy ezek a csoportok a „valós” közösségek milyen aspektusaival rendelkeznek (hierarchia, csoportdinamika, szimbolizáció), és ezek a jellemzők milyen keretek között érvényesek. Épp ezért tűnt szükségesnek az on-line szerveződő csoportok tipologizálására a tagok motivációja, a kapcsolatok intenzitása és erőssége, a csatlakozás és tagság szimbolikus jellegzetességei és időbeli tartalma, a felkészültség jelentősége alapján. Ebben az irányban történtek már tipologizációs kísérletek, a leírások és definíciós próbálkozások azonban korántsem tekinthetők teljesnek. Az értekezés egy képlékeny, de használható tipológiát kínált az on-line szerveződő csoportok és közösségek áttekintésére, ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy a különböző ideáltipikus formák a valóságban nem különíthetők el egymástól.

identitás

A nyolcvanas évek elején megjelenő posztmodern identitáselméletek látszólag jól körülírják az információs korszak emberének töredezett, szerepjátékkal és különböző identitások elemeinek vegyítésével jellemezhető identitás-konstrukciós eljárásait. Az online identitás mindig szituatív, azaz az adott kommunikációs helyzet és az aktuális színtér függvénye, így előfordulhat, hogy egyszerre több online identitást is használunk, néha éppen a „valódi” elrejtésének szándékával. A lecserélhető, csak bizonyos időtartamokban létező képernyő-identitás lehetősége mindenképpen kulturális újdonságnak számít, ami fellazítja a társadalmi csoporthoz tartozás hagyományos kereteit (etnikai és kulturális identitás, gender stb.).

Ugyanakkor ezzel ellentétes tendenciák is megfigyelhetők az online szerveződésekben. A hálózati kommunikációban való részvétel valóban teret nyit az identitással való kísérletezésnek, az esetek többségében azonban inkább a személyiség különböző vetületeivel való játékról beszélhetünk. A tartós részvétel kiköveteli a nyilvánosan megjelenített önképpel kapcsolatos konzekvens viselkedést. Akkor lehet valaki hiteles online személyiség, ha az adott színtéren képes megőrizni a megnyilvánulásai és cselekedeti között összhangot.

Az online identitás egyik sajátossága, hogy annak megalkotása mediatizált keretben zajlik, a folyamat eszközeiben korlátozott és műfajilag is meghatározott, ami átgondoltabb reakciókra ösztönöz, tudatosabb választásokra készítet bennünket. Mindenképpen reflexív pozíciót foglalunk el ebben a folyamatban, ami tulajdonképpen az énkép megalkotására irányul és különböző választásokban nyilvánul meg. Az új technológiák közegében egyre nehezebb szétválasztani az identitást, mint személyes én-azonosság tudatot, az ennek a kifejezését szolgáló reprezentációktól. Úgy gondolom, ez vezet ahhoz, hogy az identitást „töredezettnek”,

„decentralizáltak” vagy éppen „megsokszorozódottak” lássuk, miközben a konkrét tapasztalatok nem feltétlenül erre utalnak. Az online színterek résztvevői látványos identitásmunkát végeznek, melyben megfigyelhető az egyes képernyő-identitások gondos megformálása és belső koherenciájának megteremtése. Ennek egyik oka éppen az, hogy nem lehetünk biztosak abban, hogy részvételünket éppen kik követik nyomon, de ez már a következő fogalompárhoz vezet minket.

privát/nyilvános

A számítógépes hálózatok elterjedésével kapcsolatos várakozások gyakran kapcsolták egybe az internet széles körű elterjedését és a személyes (alkotói és felhasználói) szabadság kiterjesztését, ezen keresztül pedig a privát szféra jelentőségének növekedéséről beszéltek. Ezekben az elképzelésekben az internet gyakran a nyilvánosság új formájaként jelenik meg, melybe belépve bárki részt vehet a társadalmi vitákban, véleményformáló diskurzusokban. Mások éppen a privát szféra elvesztése miatt aggódtak, hiszen a nyilvánosság egyben a megfigyelhetőség lehetőségét is magában hordozza, a korlátlan betekinthezőség az intimitás elvesztését is jelentheti. Ma már világos, hogy a várakozások csak részben teljesültek, így az internet önmagában nem vált egy általánosan működő demokrácia gépezetté, és privát szféra védelmére is kialakultak a megfelelő gyakorlatok.

Ennél jóval kevesebb figyelmet kap az, hogy a mindennapok részévé váló hálózati aktivitás hogyan terjeszti ki a privát szféra határait. A hosszú távú on-line részvétel bizonyos közösségekben az otthonosság érzetét kelti, az itt megszerzett társadalmi kapcsolatok helytől és időbeosztástól függetlenül ápolhatók, a rendszeresen látogatott virtuális helyek pedig idővel saját személyes környezetünk részévé válnak. Ehhez hasonló jelenséget a lokális közösségek szerveződésénél is megfigyelhetünk, különösen a kisebb közösségek (falvak, kisvárosok) tagjai alakíthatnak ki egyes virtuális helyekhez (weboldalakhoz, fórumokhoz, blogokhoz) kapcsolódóan szorosabb és sűrűbben szőtt kommunikációs kapcsolathálót. Ezek a mikroközösségek a helyi nyilvánosság valódi fórumait működtethetik, amennyiben hosszú távon képesek a helyi kérdések és érdekek artikulációjára, a közélet tematizációjára.

Az gondolom, hogy a közösségi hálózat oldalak korában a privát és a nyilvános határainak szüntelen újradefiniálásával van dolgunk, egyszerre találkozhatunk a kettő szétválasztására irányuló törekvésekkel és ismétlődő határátlépési kísérletekkel. Az új közösségi platformok, szociális szoftverek valóban ennek a határmenedzsmentnek a még kialakulóban levő rendszerei, melynek értelemszerűen megvannak a jóindulatú és rosszakaratú hackerei is. Mindazonáltal nem látszik olyan út, amely visszavezetne a privát és a publikus egyértelmű és szilárd szétválasztásán alapuló társadalmi nyilvánossághoz.

tudás, ismeret, információ

A fiatalabb korosztályok körében meghatározó információforrásként jelenik meg az internet, olyannyira, hogy – Castells médiára vonatkozó tézisét parafrázálva –, ami nem jelenik meg a hálózaton, az nem is létezik. Az interneten közzétett „tények” többségének helytállóságát már nem ellenőrzi szakmai közösség, formális szerkesztőség, minden látogató saját kockázatára értelmezi a fellelhető információt. A későmodernitás kockázat-társadalmában az ismeretek elbizonytalanodása természetesen nem csupán a világháló sajátja, napjainkban sok szó esik az ismeretek hitelesítését ellátó korábbi intézmények (egyetemek, intézetek, akadémiák) szerepének csökkenéséről a globális információáramlásban. A hálózaton található ismereteket a folyamatos

bővülése ellenére már csak az egymásnak ellentmondó tartalmak közötti inkoherenca miatt sem válhatnak az ismeretek rendszerezett tárházává. A kérdés tehát ebben az összefüggésben az, hogy milyen új kognitív készségek, stratégiák szükségesek az eredményes ismeretszerzéshez. De másként is feltehetjük a kérdést, a hagyományos tudástermelő intézményeknek miként kell úgy átalakulniuk, hogy kiaknázzák a hálózat által adott nyilvánosságot, a gyors információszerzés és közlés lehetőségét, az új didaktikai eszközöket. A kérdéskör természetesen rendkívül összetett, ezért csak egy, az értekezés szempontjából releváns aspektust ragadnék, ahol ez a két szempont összekapcsolható.

A hálózati kommunikáció etnográfijában szükségszerűen részt kell kapnia a hálózati közösségekben megjelenő helyi tudás (*local knowledge*) termelésére vonatkozó vizsgálatoknak is. A hálózati közegben való jártasság ugyanis elsősorban nem az explicit tanulás, hanem az online jelenlét során megszerzett tapasztalatok folyamatos egymásra rétegződése során jön létre. Bizonyos értelemben tehát minden online szerveződő közösség gyakorlati részvételen alapuló tanuló közösség (*community of practice*), amely működése során erőforrásokat teremt és oszt meg a tagjai között, és az ismeretek helytállóságát maguk a tagok ellenőrzik. A kevésbé szoros kapcsolatokra épülő tudás-közösségek esetében azonban egy jelenség figyelhető meg: a sok aktív felhasználó (*knowledge crowds*) részvétele nyomán kialakuló kollektív tudáskészletek a gyakorlatban ugyanolyan problémák megoldásában is hasznosnak bizonyulnak, melyeket az intézményes rendszerek jellegükből fakadóan nem képesek hasonló hatékonysággal kezelni (ennek legegyszerűbb példáját képezik az internetes keresés technológiái, és a különböző értékelő- és ajánlórendszerek).

Mindezekből úgy tűnik, hogy a tudás termelésének és ellenőrzésének eszközei megteremthetők az új technológiai környezetben is, amennyiben az valamilyen közösségi kontroll alatt áll. A tudás társadalmi legitimitását hagyományosan megteremtő intézmények képviselőinek, amennyiben nem akarnak teljesen kívülállók és tétlen szemlélők lenni, be kell fogadniuk a tudástermelés és megosztás új módozatait, akkor is, ha ez óhatatlanul érdeksérelmekkel és konfliktusokkal jár majd. Mindennek vannak már jelei (egyetemi előadások videóinak hálózati, jelenlét a virtuális világokban, online kutatói hálózatok, peer review, tudományos blogok), és ez, véleményem szerint, sokkal inkább képes a tudástársadalom megteremtésére, mint a legjobb kormányzati és szövetségi stratégiák.

kultúra

Amikor korábban a lokalitás, a közösség, az identitás alakváltozásáról esett szó, akkor tulajdonképpen a kultúráról is beszéltünk. A fentiekből, és reményeim szerint az írás egyéb szakaszaiból is, az derült ki, hogy az olyan kifejezések, mint a „kiberkultúra”, a „hálózati kultúra” értelmüket veszítették, az új technológiák a társas gyakorlatok minden területét átszövik, és azok életére is hatással van, akik maguk nem akarnak, vagy nem tudnak az új kommunikációs tér résztvevői válni. Hasonló okokból lehetetlenné vált a kultúra naturalizált és esszencialista szemlélete, a kultúra mediatizációja és a globális kulturális kölcsönhatások nem hagyják érintetlenül a legelszigeteltebb közösségek mindennapjait sem. A kultúra teremtésében és termelésében alapvető jelentőségre tettek szert a hálózatok és technológiai eszközök, ugyanakkor mégsem beszélhetünk a lokális kultúrák végéről. Ahogy minden bizonnyal megmarad a valós helyekhez való kötődésünk, úgy a közösségi gyakorlatok által megtestesített hagyományok és normák is fennmaradnak, hozzáidomulva a változó mediális környezethez, miként az már többször is lejátszódott a történelem során. Ennek az átalakulásnak a kezdetén járunk, éppen csak elkezdtünk megismerkedni a természetét, és felmérni várható következményeit. A kulturális

szimbólumok, rendszerek és intézmények megváltozhatnak, de életünket továbbra is a kultúra határozza meg.

A TÉZISFÜZET BIBLIOGRÁFIÁJA

Appadurai, Arjun (2001) A lokalitás teremtése. In *Regio* 12.(3), 3-31.

Appadurai, Arjun (2008) Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban. In: Niedermüller Péter (szerk.): *Sokféle modernitás*. Budapest Nyitott könyv - L'Harmattan, 238-261.

Atkinson, Paul (1990) *The Ethnographic Imagination: Textual Constructions of Reality*, Routledge, London-New York.

Bárány Tibor – Rónai András (szerk.) (2008) *Az olvasó lázadása? Kritika, vita, internet*. Pozsony: Kalligram–JAK.

Bell, David (2001) *Introduction to Cybercultures*. London: Routledge 113-136.

Benedict, Michael (szerk.) (1991) *Cyberspace: First steps*. Cambridge (Mass): MIT Press

Benwell, Bethnan.- Stokoe, Elizabeth (2006) *Discourse and Identity*. Edinburgh. Edinburgh University Press.

Boellstorff, Tom (2008) *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. Princeton: *Princeton University Press*

Boyd, Danah – Ellison, Nicole (2007). „Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship.” *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol. 13 no 1. 210-230.

Boyd, Danah (2008). How Can Qualitative Internet Researchers Define the Boundaries of Their Projects: A Response to Christine Hine. In Annette Markham - Nancy Baym (szerk.) *Internet Inquiry: Conversations About Method* Los Angeles: Sage, 26-32.

Boyd, Josh (2002) In Community We Trust: Online Security Communication at eBay. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, vol 7 no. 3. <http://jcmc.indiana.edu/vol7/issue3/boyd.html> (Letöltve 2010. 10. 21.)

Bruns, Axel (2008). *Blogs, Wikipedia, Second Life, and Beyond: From Production to Producersage. Digital Formations*. New York: Peter Lang.

Carey, James W. (2003) A kommunikáció rituális megközelítése. In Fábri György – Kondor Zsuzsanna (szerk.) *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég, 2003, 252-270.

Caroline Haythornthwaite (2009) Online Knowledge Crowds and Communities (kézirat) https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/14198/Online%20Knowledge%20Crowds%20and%20Communities_Reno_2009.pdf?sequence=2 (letöltve 2010. 04. 10.)

Castells, Manuel (2005) *Az információ kora. Gazdaság, társadalom, kultúra. A hálózati társadalom kialakulása* (I. köt.) Budapest: Gondolat – Infonia.

Clifford, James (1999) „Bevezetés: Részleges igazságok” In *Helikon* LXV évf., (1999/4), 494-513.

Dicks, Bella – Mason, Bruce – Coffey, Amanda – Atkinson, Paul (2005) *Qualitative research and hypermedia: Ethnography for the digital age*. London: Sage.

Éber Márk Áron (2008): *Túl az élménytársadalmon?* Avagy az élménytársadalom másfél évtizede. Szociológiai Szemle 18(1), 78–105

Eriksen, Thomas Hylland (2006) *Kis helyek – nagy témák*. Budapest: Gondolat.

Featherstone, Mike – Burrows, Roger (1995) Cultures of Technoical Embodiment. In Mike Featherstone – Roger Burrows (szerk.) *Cyberspace/cyberbodies/cyberpunk: cultures of technological embodiment*. Sage: London. 1-19.

Galston, William A. (2000) Does the Internet Strengthen Community? Some Some Speculations in Search of Evidence. In *National Civic Review*. 89 (3), 193-202.

Geertz, Clifford (1994) *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Századvég.

George E. Marcus (1995) Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography In *Annual Review of Anthropology*. Vol. 24, (1995), 95-117

Gerbner, George (2000) *A média rejtett üzenete*. Budapest, Osiris Könyvkiadó

György Péter (2002) *Memex. A könyvbezárt tudás sorsa a 21. században*, Budapest: Magvető.

Hall, Stuart (2002) Kódolás, dekódolás. In. Bókay Antal - Vilcsek Béla - Szamosi Gertrúd - Sári László (szerk.) *A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*. Budapest, Osiris, 426-433.

Hannerz, Ulf (1992) *Cultural Complexity. Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia University Press

Harasim, Linda M. (1993) Networkds: Networks as Social Space. In Linda Harasim (szerk.) *Global Networks*. Cambridge, Mass: MIT Press, 15-34.

Haythornthwaite, Caroline (2005) Social networks and Internet connectivity effects. In *Information, Communication & Society*, Vol. 8, No. 2. 125–147.

Haythornthwaite, Caroline (2009) *Online Knowledge Crowds and Communities* (kézirat)

Hine, Christine (2000) *Virtual Ethnography*, London: Sage

Horányi Özséb (1997) Az információs társadalom koncepciójától az információ kultúrája felé. In *Európai Szemmel*, 1997/1., 12–27.

Innis, Harold A. (2002). *A sajtó- a 20. század gazdaságtörténetének mellőzött szereplője*. Budapest: Infonia-Aula, 2002.

Jones, Quentin (1997), Virtual-Communities, Virtual Settlements & Cyber-Archaeology: A Theoretical Outline. In *Journal of Computer-Mediated Communication*, 3.

Kollock, Peter - Smith, Marc (1996) Managing the virtual commons: Cooperation and conflict in computer communities. In S. Herring (ed). *Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives*. Amsterdam. John Benjamins, 109-128.

- Kraut, Robert E. - Patterson, Michael - Lundmark, Vicki - Kiesler, Sarah - Mukhopadhyay, Tridas. - Scherlis, William (1998) Internet paradox: A social technology that reduces social involvement and psychological well-being? In *American Psychologist*. 53(9), 1017-1032.
- Kumin Ferenc (2001) Az on-line Baja. Egy város felfedezi magát az Interneten. In *Médiakutató* 2001 tél, 131-145.
- Latour, Bruno (1999) *Sohasem voltunk modernek*. Budapest: Osiris-Gond.
- Lessig, Lawrence (2005): *Szabad Kultúra: A kreativitás természete es jövője*. Bp: Kiskapu.
- Manovich, Lev (2001) *The Language of New Media*. MIT Press: Cambridge.
- Manovich, Lev (2007) „Remixelhetőség” In Halácsy Péter – Vályi Gábor– Barry Wellman (szerk.) *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Budapest, Typotex/MOKK, 79-90.
- Marcus, George E. (1995) Ethnography in/of the world system: the emergence of multi-sited ethnography In *Annual Review of Anthropology*. Vol 24., 95-117.
- Markham, Annette .N. (2004) Reconsidering self and other: the methods, politics, and ethics of representation in online ethnography. In Norman K. Denzin - Yvonna S. Lincoln (szerk.) *Handbook of qualitative research*. Thousand Oaks: Sage, 247-284.
- Maróy Ákos (2004) Virtuális Közösségek. (elektronikus dokumentum) <http://www.niok.hu/download/vc.pdf> (Letöltve 2010. 04. 12.)
- Marshal, McLuhan (2001) *A Gutenberg-galaxis*. A tipográfiai ember létrejötte. Budapest: Trezor Kiadó.
- Mester Tibor (2004) Virtuális közösségek – digitális zene és fájlcsere az Interneten. In *Ica Naplója* 2004/20 11-15.
- Mester Tibor (2007) Milyen a „jó kép”? A fotóra vonatkozó beszédmód a közösségi digitális gyűjteményekben, a fotozz.hu példáján. (kézirat)
- Mester Tibor (2010) Virtuális köztérek. A városi tér és az új technológiai tér találkozási pontjai. In Szijártó Zsolt (szerk) *Köz/tér*. Fogalmak, nézőpontok, megközelítések. Budapest: Gondolat, 201-231.
- Meyrowitz, Joshua (1985). *No sense of place: The impact of electronic media on social behavior*. New York, Oxford University Press.
- Meyrowitz, Joshua (2003) Médiumelmélet. In Fábri György–Kondor Zsuzsanna (szerk.): *Az információs Társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég, 205-232.
- Nyíri Kristóf (1999) Az írásbeliségről és néhány új médiumról. In. Béres István-Horányi Özséb *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris. 117-128.
- Ortner, Sherry B. (1998) Generation X: Anthropology in a Media-Saturated World In *Cultural Anthropology*. 13(3), 414-440.
- Putnam, Robert David (1995) Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In *Journal of Democracy*. 6(1), 65-78.
- Ren, Youquing – Kraut, Robert – Kiesler, Sarah (2007). Applying common identity and bond theory to design of online communities. In *Organization Studies* 28 (3), 377-408.

- Resnick, Paul. (2002) Beyond Bowling Together: SocioTechnical Capital. In John M. Carroll (szerk.) *Human Computer Interaction in the New Millenium*. Wokingham: Addison-Wesley. 247-272.
- Rheingold, Howard (1993) *The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier*. New York: Basic Books. <http://www.rheingold.com/vc/book> (letöltve 2010. 09. 06)
- Rheingold, Howard (1994) Mindennapi élet a cyberspace-ben." In *Replika 15-16, 1994/december, 293-312*.
- Rheingold, Howard (2007) Smart mobs: hatalom a mobiltömegek kezében. In: Halácsy Péter - Vályi Gábor - Wellmann, Berry (szerk.) *Hatalom a mobiltömegek kezében*. Budapest: Typotex Kiadó. 213-245.
- Ropolyi László (2006) *Az Internet természete. Internetfilozófiai értekezés*. Budapest, Typotex.
- Sharf, Barbara F. (1999) Beyond Netiquette. The Ethics of Doing Naturalistic Discourses Research ont he Internet. In Steve Jones (szek.) *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods for Examining the Net*. London: Sage. 243-256
- Shields, Rob (1996) *Cultures of the Internet: Virtual Spaces, Real Histories, Living Bodies*. London: Sage.
- Short, John – Williams, Ederyn – Christie, Bruce (1976). *The social psychology of telecommunications*. Toronto: Wiley.
- Sproull, Lee – Keisler, Sarah (1986). Reducing social context cues: Electronic mail in organizational communication. *Management Science*, no. 32, 1492-1513.
- Stanoevska – Slabeva, Katarina – Schmid, Beat F. (2001) A Typology of Online Communities and Community Supporting Platforms In *Proceedings of the 34th Hawaii International Conference on System Sciences* vol. 7. 1-10.
- Steve Jones (szerk.) (1997) *Virtual Culture: Identity and Communication in Cybersociety*. Thousand Oaks-London-Delhi: Sage.
- Steve Jones (szerk) (1999) *Doing Internet Research. Critical Issues and Methods*. London: Sage.
- Szakadát István (2006) *Új média, hálózati kommunikáció*. In: S.Nagy Katalin (szerk.), Szociológia, egyetemi jegyzet, Budapest: Typotex, 165-178.
- Turkle, Sherry (2008) Always-on/Always-on-you: The Tethered Self. In *Handbook of Mobile Communication Studies*, James E. Katz (szerk). Cambridge, MA: MIT Press. 121-137.
- Turkle, Sherry. (1995). *Life on the screen: Identity in the age of the Internet*. New York: Simon and Schuster.
- Vályi Gábor (2004) Alulról jövő kulturális globalizáció és az internet. In *Médiakutató*. 5(2) 2004. nyár , 95-114.
- Vályi Gábor (2007) Hálózati közösségek és kommunikáció In Halácsy Péter - Vályi Gábor - Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a Mobiltömegek kezében*. Budapest, Typotex 113-130.
- van Dijk, Jan (1999) *Network Society. Social Aspects of the New Media*. Thousand Oaks-London-Delhi: Sage. 1999.
- Wallace, Patricia (2002) *Az internet pszichológiája*. Budapest: Osiris.

Walther, Joseph B. (1992). Interpersonal effects in computer mediated interaction. A relational perspective. In *Communication Research*. no. 19., 52-90.

Wellman, Barry – Guila, Milena (2007) A netszörfözök nem utaznak egyedül: virtuális közösségek mint valódi közösségek. In Halácsy Péter -Vályi Gábor - Barry Wellman (szerk.) *Hatalom a Mobiltömegek kezében*. Budapest: Typotex, 143-186.

Wellman, Barry – Haase, Anabel Quan – Witte, James – Hampton, Keith (2002): Növeli, csökkenti vagy kiegészíti az Internet a társadalmi tőkét? In *Információs Társadalom*, 2 (1) 5-25.

Wellman, Berry – Salaff, Janet – Dimitrova, Diminitria – Garton, Laura – Gulia, Milena - Haythornthwaite, Caroline (1996) Computer Networks as Social Networks: Collaborative Work, Telework, and Virtual Community. *Annual Review of Sociology* 22, 213-238.

Welsch, Wolfgang (2000): Virtual to Begin with? In Mike Sandbothe - Winfried Marotzki (szerk.) *Subjektivität und Öffentlichkeit. Kulturwissenschaftliche Grundlagenprobleme virtueller Welten*. Köln: Herbert von Halem, 25-60.

Wesch, Michael (2007) What is Web 2.0? What does it mean for anthropology? Lessons from an accidental viral video. In *Anthropology News*, 2007. május, 30-31.

Yee, Nick (2007) The Proteus Effect: Behavioral Modification via Transformations of Digital Self-Representation (kézirat, doktori disszertáció) http://www.nickyee.com/pubs/Dissertation_Nick_Yee.pdf (letöltve 2010. 04. 19.)

Z. Karvalics László (2004) *Bevezetés az információtörténelembe*. Budapest: Gondolat – Infónia.

A SZERZŐ DISSZETÁCIÓVAL KAPCSOLATOS TUDOMÁNYOS TEVÉKENYSÉGE

Tanulmány, könyvfejezet, publicisztika

„Virtuális közönségek – digitális zene és fájlcsere az Interneten” (Virtual audiences – digital music and file sharing) In *Ica Naplója* 2004/20 11-15.

„Hálózati csapda. Összeszküvés-elméletek az Interneten” In *Szocreál* 2005/10.

„Milyen a ’jó kép’? A fotóra vonatkozó beszéd mód vizsgálata egy fotókritikai oldalon” 2007. (kézirat)

„Virtuális közterek: A városi tér és az új technológiai tér találkozási pontjai.” In: Szijártó Zsolt (szerk.) *Köz/tér: Fogalmak, nézőpontok, megközelítések*. Budapest ; Pécs: Gondolat - PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2010., 201-231.

„Online szerveződő közösségek” In Glózer Rita – Gellei András: *Szervezeti kommunikáció*. Budapest – Pécs: PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék – Covinus Egyetem. (megjelenés alatt)

Előadás

„Milyen a ’jó kép’? A fotóra vonatkozó beszéd mód vizsgálata egy fotókritikai oldalon” (Fotóművészeti mező szerkezete Magyarországon, workshop, Budapest, 2007.)

„Mental mapping, Community mapping” (CAENTI – „Territorial Intelligence, territorial information, indicators and tools” konferencia, Pécs, 2008)

„City, space, virtuality” („Az átmenetiség alakzatai – figures of transitionality” workshop, Pécs, 2009.)

„Online közösségek etnográfiaja” (Ethnography of online communities) („Közösségek”, „szervezetek”, „csoportok” – a kommunikáció- és kultúrákutató perspektíváinak átalakulása, workshop, Pécs, 2010.)

„Urban space and virtuality” (CESUN, nyári egyetem, Pécs, 2010.)